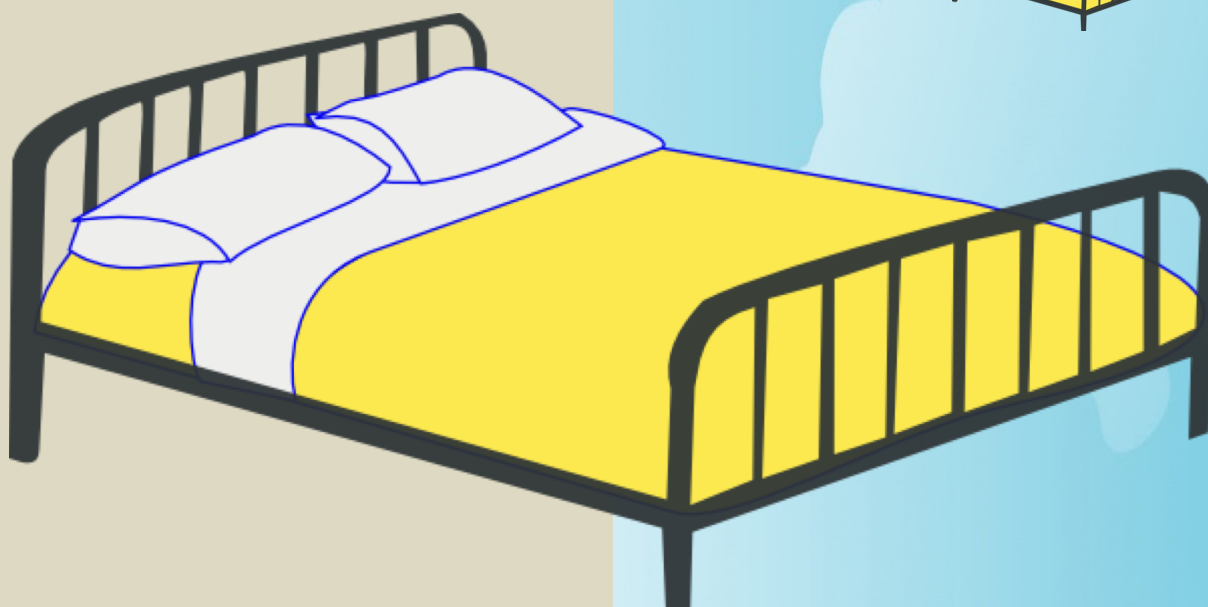

praktiske grunde

nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab
11. årgang www.praktiskegrunde.dk issn 1902-2271

2017 : 3-4

praktiskegrunde

Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab
Nr. 3-4 / 2017 – ISSN 1902-2271 www.praktiskegrunde.dk

Praksis og symbolsk magt hos Bourdieu: Set fra Berkeley <i>Loïc Wacquant og Aksu Akçaoğlu</i>	5
Coherence in the Danish Healthcare System: The Endeavour of Governing Healthcare <i>Jesper Frederiksen og Benjamin Olivares</i>	21
The Return of The Repressed: The Social Structure of Dreams Contribution to a Social Oneirology <i>Jan Fredrik Hovden</i>	41
Dominans med dobbelte implikationer – mænd i omsorgsfag <i>Lene Ingemann Brandt</i>	55

4 Praktiske Grunde

Praktiske Grunde udgives af foreningen *Hexis • Nordisk forum for kultur- og samfundsvidenskab* og udkommer elektronisk med fire numre årligt.

Praktiske Grunde er et tværfagligt internordisk forum for analyse af sociale og kulturelle praksisformer, deres sociale genese, strukturelle betingelser, virkemåder og relation til magt- og domnansforhold.

Praktiske Grunde er til for at fremme den kritiske dialog mellem de mange forskellige forskere og studerende, der på forskellige måder og i forskellige sammenhænge arbejder med inspiration fra den franske sociolog Pierre Bourdieu og beslægtede forskere. Tidsskriftet redigeres således med afsæt i følgende basale videnskabelige grundantagelser:

- videnskabelig viden har både en teoretisk og en empirisk dimension
- det videnskabelige objekt er konstrueret gennem et brud med førstehåndsforståelsen
- at tænke i relationer giver bedre virkeligheds-modeller end at tænke den i substanser
- virkeligheden er historisk og fortiden virker i nutiden, både kollektivt og individuelt

Praktiske Grundes tværfaglige redaktion består af et dansk, svensk og norsk redaktionspanel. Tidsskriftet bringer originale fagfællebedømte forskningsartikler, oversættelser af centrale fremmedsprogede tekster og anmeldelser. Praktiske grunde publicerer på dansk, svensk, norsk og engelsk.

Redaktion

Redaktør: Kim Esmark. Redaktionspanel Danmark: Marianne Høyen, Ole Hammerslev, Carsten Sestoft, Kristian Larsen, Jens Arnholtz, Christian Sandbjerg Hansen, Gro Inge Lemcke Hansen. Sverige: Donald Broady, Mikael Börjesson, Emil Bertilsson, Ida Lidegran. Norge: Marte Feiring, Johannes Hjelbrekke.

Advisory board

Loïc Wacquant, Univ. of California, Berkeley & Centre de sociologie européenne, Paris; Lennart Rosenlund, Universitetet i Oslo; Jan Frederik Hovden, Universitet i Bergen; Tore Slaatta, Universitetet i Oslo; Martin Gustavsson, Stockholms Universitet; Mikael Palme, Stockholms Universitet; Annick Prieur, Aalborg Universitet; Mikael Rask Madsen, Københavns Universitet; Lene Kühle, Aarhus Universitet; Peter Koudahl, Metropol; Ida Willig, Roskilde Universitet; Lisanne Wilken, Aarhus Universitet; Yves Dezalay, CNRS, Paris; Antonin Cohen, Université de Picardie, France; Frédéric Lebaron, ENS, Paris-Saclay; Remi Lenoir, Université de Paris I, Paris; Niilo Kauppi, CNRS, Strassbourg; Franz Schultheis, Universität St. Gallen; Michael Vester, Leibniz Universität Hannover; Bryant Garth, Southwestern University, USA.

Vejledning til forfattere

Manuskripter til *Praktiske Grunde* indsendes elektronisk til praktiskegrunde@hexis.dk eller en af redaktørerne som vedhæftet fil i Word-format. Manuskripter kan udfærdiges og publiceres på dansk, norsk, svensk og engelsk. Efter fagfællevurdering indsendes et rettet og korrekturlæst manuskript som vedhæftet Word-fil.

Med artiklen skal følge: engelsk abstract (max. 150 ord, husk engelsk titel), 5-8 keywords på engelsk, forfatteroplysninger: navn, akademisk titel og/eller ansættelsessted, evt. e-mail.

Om opsætning, citater, henvisninger osv., læs og følg nøje vejledningen på:

<http://praktiskegrunde.dk/forfattervejledning.html>

Praksis og symbolsk magt hos Bourdieu: Set fra Berkeley

Loïc Wacquant og Aksu Akçaoğlu

In 2014-2015, Aksu Akçaoğlu was a visiting scholar in the Department of Sociology at the University of California, Berkeley, where he had come to work with Loïc Wacquant on his research on “the conservative habitus” in Turkish society. In this dialogue, he invites Wacquant to explicate the philosophy and pedagogy of his celebrated Berkeley seminar on Pierre Bourdieu. This provides an opportunity to revisit key conceptual nodes in Bourdieu’s work, to spotlight its anti-theoreticist cast, to clarify the relationships between social space, field, and symbolic power, and to warn against the seductions of “speaking Bourdieuese.”

▣ *Temaet for dette års ”Bourdieu Boot Camp” på Berkeley var ”Praksis og symbolsk magt hos Bourdieu”. Hvorfor valgte du dette tema?*

Det er den generiske titel på SOC202B, som er et ugentligt seminar i videregående samfundsteori og som mine studerende kærligt gav dette militære kælenavn på grund af den usædvanlige intensitet i det arbejde, som det kræver: Det er et program for accelereret nedsenkning, hvor du skal sluge, tygge og fordøje store dele af Bourdieus skrifter, som er organiseret kronologisk og emnemæssigt og som dækker hele hans karriere. Du skal i virkeligheden gøre arbejdet forbundet med femten års metodiske studier på femten korte uger. Når du tilmelder dig, forpligter du dig til at læse, skrive, spise, drikke, sove, drømme, diskutere og tænke med Bourdieu døgnet rundt, fem dage om ugen, i fire måneder. For at gribe den distinktive mentale *modus operandi* hos enhver stor tænker, hvad enten det er Bourdieu, Hannah Arendt eller Ibn Khaldun, så er du nødt til at blive dybt viklet ind i hendes intellektuelle net og bevæge dig fra familiaritet til besættelse til fusion og tilbage igen. Det kræver en vis portion bevidst hengivelse, som kurset er designet til at opretholde. Målet er ikke at konvertere dig (samfundsteori er ikke teologi), men at gøre dig fortrolig med en bestemt tænkemåde, som du kan tilegne dig og tilpasse til dine egne analytiske behov, som de opstår hen ad vejen.

Titlen indfanger de to centrale begrebsmæssige knudepunkter i Bourdieus livsværk. Det første er bevægelsen *fra struktur til praksis*, forstået som det folk gør, tænker eller føler i deres hverdag. Dette træk genintroducerede den vidende, akti-

ve og kyndige agent (det er den primære opgave for habitusbegrebet, som Bourdieu fandt frem og begyndte at finpudse i 1960'erne), mens den bevarede den relationelle tænkemåde, som er styrken i strukturalistiske tilgange på tværs af socialvidenskaberne fra Marx, Durkheim og Freud og videre. Dette gør Bourdieu til en slags anti-strukturalistisk strukturalist. Bogen, som signalerer dette dialektiske brud med strukturalismen, som markerer Bourdieus officielle udtræden af Claude Lévi-Strauss' skygge, er *Outline of a Theory of Practice* (1972 i den franske original). (Jeg anbefaler Antoine Lantier's hvasse monografi *La Science des institutions impures. Bourdieu critique de Lévi-Strauss*, 2010, for mere om Bourdieus relation til paven af neo-Saussuriansk strukturalisme).

Det andet knudepunkt er det begreb, der fra mit synspunkt er epicenteret og virkeligt originalt hos Bourdieu: *symbolsk magt*, kapaciteten til at kunne kategorisere med konsekvenser, evnen til at skabe verden, til at bevare eller forandre den, ved at udforme og udbrede symbolske forståelsesrammer, kollektive instrumenter til kognitiv konstruktion af virkeligheden. Det er mere rummeligt, multifacetteret, forgrenet og kraftfuldt end habitus, kapital og felt lagt sammen og opløftet til anden potens (jeg undrer mig mildt sagt altid når jeg støder på Bourdieu-"oversigter", der undlader bare at nævne begrebet). Det forankrer triaden *erken-delse-accept-af-afvisning*, som indfanger Bourdieus opfattelse af den sociale agent som et "symbolsk dyr" for nu at bruge udtrykket fra Ernst Cassirer, som er den store inspiration bag Bourdieus tænkning på denne front (her er nøglebogen Cassirers majestætiske *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*, 1944), men en kropsliggjort og indlejret agent, som først og sidst eksisterer i andres øjne via et rekursivt "spejlspil", i hvilket sociale fiktioner bliver til virkelighed, for så vidt at de hviler på fælles kategorier og almindelige trosforstillinger, der er fundamentet for overensstemmende handling. Symbolsk kapital indfanger også Bourdieus opfattelse af, at magt aldrig er så effektiv (og farlig), som når den forklæder sig selv og paradoksalt bliver aktiveret af den underordnede, sådan at den forløber via et kognitivt og uigennemsigtigt samtykkeforhold og dermed undgår omkostningerne ved materiel overtalelse. Symbolsk vold er den ubesværede kraft, der former verden gennem kommunikation uden at vi bemærker det; den narrer både dominerende og dominerede, som i *Masculine Domination* (1998).

Symbolsk magt er et begreb, som Bourdieu udvikler gennem hele sit videnskabelige liv, fra hans ungdommelige undersøgelser af ære i Kabylien og slægtskab i Béarn til hans arbejder om kunst, uddannelse og social lidelse, til hans sene togter ind i politik og tilbage til videnskaben selv. Det er mest kompakt udtrykt i den sociologiske pragmatik i *Language and Symbolic Power* (1982 og 1991) og i *Pascalian Meditations* (1997). Dets bedste illustration findes i hans forelæsninger *On the State* (2012), hvor staten er "den altafgørende symbolske magt", "den primære fetich" og "garantien for alle feticher". At forstå dette begreb er en uendelig, men spændende rejse; at bemestre det er det samme som at spænde over og bemestre totaliteten af Bourdieus arbejde.

■ *Efter at jeg nu har taget kurset, så føler jeg, at det var designet til at skabe en bestemt sociologisk habitus' sociale produktionsbetingelser. Jeg husker dine instruktioner til os på den første dag, hvor du udstak det tredelte mandat om at "læse-skrive-diskutere" konstant og ikke kun i løbet af de tre timer seminaret varede, men også gennem det femsiders analytiske notat som alle skulle udarbejde og dele med de andre forud for hvert møde. Disse tre aktiviteter viste sig at være indbyrdes forbundne gennem semestret, og så igen samlet i et dossier som vi skulle aflevere i slutningen af semestret. Kan man derfor tale om skabelsen af en sociologisk habitus, og i så fald, hvad er så universitetets, professorens, de studerendes og kursets rolle i denne proces?*

Din intuition er korrekt: På dette kursus prøver vi, individuelt og kollektivt, at bekæmpe den skolastiske bias som er indbygget i den akademiske klasserumssituation for at bibringe en *generativ disposition for teori som et pragmatisk middel til fabrikationen af sociologiske objekter*. Bourdieu er en paradoksal tænker, fordi han dybfølt og epistemologisk er en *anti-teoretisk socialteoretiker* – dybfølt på grund af hans klassemæssige og etniske opvækst i en isoleret landsby i det sydvestlige Frankrig, på verdens afstand af den beskyttede erfaring med *skholé*, som forskere svælger i; epistemologisk på grund af den lære han modtog af sin mentor Georges Canguilhem, som understregede, at videnskabelig fornuft bor i de historiske praksisser hos arbejdende videnskabsfolk (den centrale tekst om dette er Canguilhems mystiske men forfriskende *La Formation du concept de réflexion au 17e et au 18e siècle*, 1955). Dette er noget, som er svært at opdage, forstå og absorbere, fordi det går imod kernen af det vi lærer i skolen, nemlig at socialteoretikere er en særlig og højerestående art og at disciplinens stiftende hoveder er en flok såkaldt "teoretikere". Vi lærer at gå til de klassiske sociologers tekster – Marx, Durkheim, Weber, Simmel, Du Bois, hvem som helst – som hellige skrifter, der skal æres, og derfor har vi også for vane at nærme os Bourdieu på den måde. Dette er en kategorifejl og en kæmpe forhindring for at forstå hans arbejde. Den rette måde at gå til en tekst af Bourdieu på er som tilvejebringer af en "how-to-håndbog" til at formulere intelligente videnskabelige spørgsmål og til at udføre det svære håndværk, som er nødvendigt for at løse dem empirisk.

Bourdieu insisterede på, at han ikke "var teoretiker". Han advarer os konstant mod at blive forført af rene begrebsmæssige udredninger og mod farerne ved "teoretisering", som så let fører til skolastik. (Omkring 1989 afviste han en invitation fra Jeffrey Alexander, apostel for neo-funktionalisme, til at holde en slags "verdensmøde" om socialteori med Jürgen Habermas af den simple grund, at dagsordenen simpelthen ikke gav mening for ham, for nu at undlade at sige noget om rollebesætningen). Så seminaret bestræber sig på at rette opmærksomheden mod, hvordan Bourdieu danner og bruger begreber, *hvad han gør med dem og hvad han får dem til at gøre*, snarere end hvordan han definerer dem eller hvem han henter dem fra. At kende de tretten – eller er det seksogtyve? – forskellige definitioner af habitus, man hurtigt udlæser af tekster, der spænder over næsten et halvt århund-

rede, fortæller dig kun lidt om, hvornår, hvorfor og hvordan man indsætter begrebet så det udfolder den *genetiske tænkemåde*, som det indkapsler. (For en uddybning af denne pointe, se min "Habitus: en koncis genealogi og anatomi", *Praktiske Grunde*, nr. 1-2, 2016).

Denne tilgang skaber en uundgåelig spænding i kursets omdrejningspunkt, fordi for at læse Bourdieu frugtbart, som med enhver kompleks og flerlaget forfatter, er det nødvendigt at kende teksterne – deres hensigt og indhold, kompositioner, baggrunde, resonanser og gensidige implikationer. I Bourdieus tilfælde er dette særligt udfordrende, fordi han for det første er en meget selvbevidst og disciplineret skribent, som i alle undersøgelser tavst påkalder resultaterne fra en myriade af andre parallelle undersøgelser (hans religionssociologi er det vedvarende usete afsæt for hans kunstsociologi, hans videnskabssociologi er baggrund for hans politiske sociologi, osv.). For det andet indeholder Bourdieus nøgletekster altid en underliggende dialog med de filosoffer, som formede ham, før han konverterede til socialvidenskab: *Distinction* er en stille men brutal revision af Kants tredje kritik af dømmekraften så vel som en indirekte diskussion med Hume, som han glad læste i sin ungdom i løbet af en engelsk blaffer-tur (at Kants filosofi, inklusiv hans etik, æstetik og metafysik voksede ud af en frontal konfrontation med Hume, er vist i Paul Guyers *Knowledge, Reason, and Taste: Kant's Response to Hume*, 2008). *Pascalian Meditations* er et nik ikke blot til Husserl (og hans *Cartesian Meditations*), men, via ham, til det syttende århundredes rationalismes ikke-dualistiske gren, særligt Spinozas monisme og Leibniz' pluralisme, som Bourdieu ser sig selv udvide.

Så man må være meget opmærksom på teksterne uden af den grund at fetichere forfatterens ord, og man må praktisere en slags *baglæns læsning*, hvor man kontinuerligt går tilbage fra de indholdsmæssige resultater og argumenternes udsagn til forskningsdesignet og forskningshandlingerne, som ligger nedenunder, for ad den vej at begribe tænkemåden, der stykker det hele sammen. For at bidrage til at nå dette læste vi tidlige og sene undersøgelser af det samme spørgsmål (hele Bourdieus *oeuvre* er informeret af hans strategi om "tilbagevenden og reformulering"), og vi satte abstrakte tekster sammen med konkrete sociologiske eksperimenter. For eksempel læste vi de første hundrede sider af *The Craft of Sociology* (1968), hvor Bourdieu udlægger den historiske rationalisme som en arbejdssepistemologi, sammen med det første kapitel af *Homo Academicus* (1984, "A Book for Burning"), hvor han praktisk tester det sociologiske blik, for herved at eksplicitere sin forståelse af refleksivitet. Vi indledte læsningen af Bourdieus rekonstruktion af den historiske opfindelse af det æstetiske blik i *The Rules of Art* (1992) med hans pilotstudie af "bonden og fotografering" i hans hjemby i Béarn ("The Peasant and Photography", 1965), som tjente som en slags prøveballon for en fundering af kritikken af den kantianske æstetiks universalistiske fejlslutning.

Det er paradoksalt at bruge et skolastisk format til at bekæmpe skolastik, men når alle spiller deres rolle og energisk arbejder med materialet, bliver kurset som et pædagogisk lokomotiv som lægger sine egne skinner: Det løser besværligheder,

efterhånden som det får dem til at opstå. Ud over specificiteten i Bourdieus forskning vil jeg gerne videregive en mere generel holdning til sociologisk arbejde, som jeg lærte af ham, og som bedst opsummeres med Gaston Bachelards begreb om *epistemologisk årvågenhed* (eller ”intellektuelt superego af tredje grad”, som fremlagt i hans bog *Le Rationalisme appliqué*, 1949): Bliv klar over hvor dine problemer kommer fra, stil dine egne spørgsmål, form robuste analytiske begreber i stedet for at låne bløde og udflydende dagligdagsbegreber (inklusiv skolestisk *common sense*), stil metodisk spørgsmål til dine metoder, og tilegn dig en proaktiv stilling når det kommer til dataproduktion. (Bemærk at jeg ikke siger ”dataindsamling”, som er en absurditet: Data *fabrikeres* ved at fremsætte stringente spørgsmål i et empirisk design; et datum eksisterer ikke som sådan i sig selv, som noget der kan ”høstes” som søstjerner skyllet op på stranden.) Det første bud, som enhver sociolog bør leve efter, er: *Accepter aldrig et præfabrikeret objekt.*

I forhold til universiteternes rolle, så er de desværre blevet store forhindringer for produktion og transmission af videnskabelige dispositioner, eftersom de bliver reorganiseret som ”strømlinede og effektive” kompetencefabrikker, som under pres fra konstante budgetnedskæringer tilpasses kortsigtede markedskrav. Offentlige universiteter er i særdeleshed blot en skygge af, hvad de var for blot tyve år siden. Vi udfører den forskning og undervisning, vi nu gør, på trods af og ikke takket være universitetet. Under alle omstændigheder er det de studerende, der på kurset laver hovedparten af arbejdet, individuelt eller kollektivt. At lede et kursus som dette er som at dirigere et amatørorkester: Jeg gestikulerer for at sætte tempoet, men det er op til deltagerne at producere den sociologiske musik.

▣ *Hertil skal vel lægges udfordringen ved at styre deltagernes forskellige viden og forventninger, herunder ph.d.-studerende som mig, der kommer fra forskellige lande, som har forskellige, hvis ikke modsatte, opfattelser af Bourdieu, som er skabt af de varierede nationale tilegnelser af hans arbejde?*

Bestemt. Seminaret tiltrækker forskere fra forskellige discipliner og kontinenter, som kommer med deres egne *præfabrikerede forestillinger om Bourdieu*, som oftere end ikke er alvorligt indskrænkede: Bourdieu som ”reproduktionsteoretiker”, når hans første tre bøger handlede om de altødelæggende transformationer i et koloniale samfund i krig; Bourdieu som ”ignorerer *agency*”, når selve formålet med habitus er at placere den opfindsomme agent i centrum af socialanalysen; Bourdieu som ”ikke teoretiserede forbindelserne mellem felterne”, når et af hans mest distinktive begreber, magtfelt, er designet til at gøre lige præcis dette; eller Bourdieu som er ”blind for etnicitet”, når han skrev omfattende om kulturelle graderinger af (van)ære og selv var ”en etnisk” i det franske samfund, og så videre. Og den tyrkiske Bourdieu er ikke den brasilianske Bourdieu, som ikke er den norske Bourdieu, eller den franske Bourdieu for den sags skyld: Hvert land har udarbejdet sin egen selektive version, som er tilpasset strukturen og historien i dets

intellektuelle felt (efter principper som Bourdieu formulerede i "The Social Conditions of the International Circulation of Ideas", 1990).

Bachelard lærer os, at videnskabelig viden går frem, ikke ved at udfylde et tomrum, men ved at bryde med "spontan viden", der allerede er der, og dette er ikke anderledes når det kommer til sociologiens klassiske værker, idet de rejser på tværs af grænser. De første sessioner på seminaret tjener til at fjerne *fiktionerne om Bourdieu*, som paradoksalt nok var dem, der trak folk til seminaret i første omgang. Det er sjovt at gøre og det gøres let ved at behandle hans arbejde som en social og videnskabelig kendsgerning og anlægge det *genetiske perspektiv* på det, som Bourdieu opfordrer os til at anlægge på enhver social virkelighed.

I tillæg til fortegnede stereotyper må man også håndtere de *stærke følelser, positive eller negative, som Bourdieus arbejde uvægerligt fremkalder*, og som hæfter sig til enten de objekter han undersøger, de modeller han foreslår af dem, eller på den mere generelle intellektuelle positur, som han stipulerer. Bourdieu har en evne til at trække sine læsere dybt ind i sine analyser, enten ved analogi eller homologi, og til at få dem til at føle sig personligt impliceret i dem. Hans sociologi er en *socioanalyse* i den forstand, at den afslører det socialt ubevidste, indlejret i kroppe og institutioner, som styrer os alle og derfra fostrer den "det fortrængtes tilbagevenden". (Dette er mest synligt i *The Weight of the World*, 1993, og i Bourdieus dissekering af de tre sociale mikrokosmer, som formede ham: Landsbysamfundet i Béarn hvori han voksede op disseseres i *Bachelor's Ball*, 2002; det akademiske system gennem hvilket han voksede i *Homo Academicus*, 1984; og den filosofiske institution han brød med i *The Political Ontology of Martin Heidegger*, 1988, som er en slags eksorcisme af den filosof, han kunne være blevet).

Denne tilbagevenden producerer en åbenbaringseffekt, som kan være berigende og endda frigørende: Det var ikke ualmindeligt, at folk kom op til Bourdieu efter hans offentlige forelæsninger for at takke ham for at have fjernet sløret af illusioner, de levede indhyllet i, og for at have ændret deres eksistens. Men den kan også være omkostningsfuld eller kvælende, hvis ikke man er forberedt på den. Bourdieu får folk til at springe frem eller vride sig, krympe eller skrumpe; sjældent efterlader han dem ligeglade. Hans tilsyneladende mest abstrakte argumenter bærer altid et horatiansk *de te fabula narratur*, der forklarer de polariserede reaktioner, de afføder, og som tenderer mod enten forførelse eller afsky med kun lidt ind i mellem. Seminarets opgave er at bevæge sig fra denne forvirrede "forståelse med hjertet" til et rationelt greb om argumentet, begreberne det involverer og de epistemologiske principper der understøtter det.

Bourdieu er en særlig udfordring for forskere, der har *rigide mentale strukturer* og som udlægger undersøgelser af samfundet som refleksbetingede anvendelser af mekaniske formler, foreskrevet af en altomsluttende teoretisk trobekendelse – og i denne henseende kappes de sidste marxister hårdt med de overlevende parsonianere. (En udmærket Berkeley-kollega som fulgte mit seminar – og ville tage det en anden gang også, men det ville jeg ikke tillade – har rejst verden rundt og givet en forelæsning med den furiøst freudianske titel "Who is Afraid of Pierre Bourdi-

eu?”). For at begribe og anlægge denne tænke måde må man give afkald på sakraliseringen af tænkere og blive en slags *intellektuel gymnast*. Du må lære at bøje og sno dig i usædvanlige hvis ikke farlige teoretiske positioner: Tage Marcel Mauss til Max Weber, krydse Merleau-Pontys ”egenkrop” med Jean-Pierre Changeuxs ”neurologiske menneske”, få Roman Jakobson og John Austin til at ro i den samme lingvistiske båd, dykke ned i seriøs matematisk statistik og alligevel agte på sociale indsigter, der er indlejrede i Virginia Woolfs eller Thomas Bernhards litterære nyskabelser. (Som illustration, sæt Bourdieus kvantitative dissekering af den ”Conservative Revolution in Publishing” [1999] overfor den selv-refleksive læsning af *A Rose for Emily*, i hvilken han afslører William Faulkner som en slags litterær etnometodolog i *The Rules of Art*, 1992). Bourdieu er aldrig bange for at låne begreber og sætninger fra spredte hvis ikke modstillede teoretiske traditioner, men der er fornuft i galskaben: Hans principfaste teoretiske ekleticisme er bundet af hans indgroede forpligtelse på det, jeg kalder de ”tre R’er”: En *rationalistisk* epistemologi, en *relationel* ontologi og en *refleksiv* metodologi, der kontinuerligt stiller spørgsmål til og ved sig selv i hvert eneste moment, hvori den anvendes.

Så snart du har håndteret billeder og følelser, mangler du stadig at tackle spørgsmålet om Bourdieus sprog. Her handler det først om at vise, at Bourdieus begrebsmæssige idiolekt og spiralformede stil bevidst er iværksat for at forhindre folkelige begrebers og hverdagsfornuft i at interferere med den analytiske argumentation. Dernæst handler det om at advare mod *tilbøjeligheden til at tale Bourdieusk*: Tidsskrifter på tværs af socialvidenskaberne udløser i dag tsunamier af forskning, der påberåber sig Bourdieu, mens størstedelen af disse publikationer ikke gør andet end at påføre en tynd fernis af Bourdieu-lydende retorik på forskningsdesigns og -resultater, der ingen forbindelse har til hans sociologi. (En simpel test til at verificere dette: Tag en pen og fjern hver eneste benævnelse af ”habitus, kapital og felt”; hvis intet er tabt ved at slette dem, så betyder det, at intet andet var vundet ved at indsætte dem end dyrkningen af den momentane intellektuelle dille.) Når Bourdieus begreber og analytiske principper, a *contrario*, guider konkrete forskningshandlinger, så er du straks i en position, hvor nye spørgsmål kan artikulere og nye empiriske landskaber kan males, som Tom Medvetz gør i sin forbilledlige undersøgelse af fremkomsten af tænketanke i Amerika (*Think Tanks in America*, 2012), som trænger igennem skjoldet af elite- og policy-studier for at begribe den iboende flertydighed i dette organisatoriske bæst og diagnosticere dets grumsede rolle i det amerikanske magtfelt.

▣ *Mod de konventionelle udlægninger af Bourdieu, der hæfter sig ved triaden ”habitus, kapital og felt”, fremsætter du en duet bestående af ”socialt rum og symbolsk magt” som de grundlæggende begreber, der organiserer hans arbejde. Du argumenterer for, at skiftet fra triaden til duetten ikke bare opklarer almindelige fejl, men også kaster lys på den indre logik i Bourdieus projekt. Kan du forklare hvad dette skift indeholder og indebærer?*

Over en treårig periode forberedte jeg en ny, udvidet, korrigeret og opdateret udgave af *An Invitation to Reflexive Sociology*, som også dækkede det sidste tiår af Bourdieus produktion, som var hans mest frugtbare. (Det var udløst af behovet for at genoversætte bogen til fransk i sin helhed, hvilket jeg gjorde med sagkyndigt samarbejde med Etienne Ollion). Af den grund læste jeg bjerge af spredte, obskure, tilsyneladende mindre betydelige tekster af Bourdieu, hvor af mange ikke engang var oplistet i hans officielle bibliografi, og som viste sig at give ny indsigt i hans arbejdes indre arkitektur. Jeg skrev også et udvidet essay, hvor jeg fremlagde to komplementære læseveje gennem totaliteten af hans korpus, alle 700-noget tekster. Den første vej er en *genetisk* rekonstruktion af udviklingen af hans *framework* i fem trin; den anden vej er en *analytisk* afklaring af fremstillingen af og formålet med de syv nøglebegreber (habitus, kapital, felt, socialt rum, symbolsk magt, doxa, refleksivitet), der forankrer Bourdieus distinktive tænkemåde.

Sammen med en finkæmning af udskrifterne af hans kurser og forelæsninger ved Collège de France og de tusindvis af sider med korrespondance, som vi udvekslede for at skrive *Invitation*, og med bakspejlet som analytisk fordel, transformerede dette totalt min forståelse af Bourdieu. Det var som at gennemtrænge et skjold, jeg ikke engang vidste var der, for at opdage nye sømærker at navigere efter i hans arbejdes ocean. Bourdieus tænknings fundamentalt anti-teoretiske støbning sprang mig i øjnene som aldrig før; Cassirers afgørende indflydelse stod klart (på den epistemologiske side var han for Marburgerskolen det tyske strukturelle modstykke til Bachelard); den metodologiske brug af hans Béarn-landsby som en eksperimental form til i lille skala at teste større forskningsopgaver stod også frem, og mange andre nye egenskaber som den multiskalære indre udformning af magtfeltet og den tavse teori om symbolske revolutioner som løber gennem hans spredte essays om Flaubert, Heidegger, Baudelaire, Beethoven og Manet.

Men vigtigst af alt blev det tydeligt for mig, at *socialt rum er moderkategorien*, det generiske begreb fra hvilket *det specifikke begreb om felt* logisk kan udledes, som et specialiseret socialt rum, der opstår når et handlings- og autoritetsdomæne bliver tilstrækkeligt demarkeret, autonomiseret og monopoliseret. Når man indser at socialt rum (og ikke felt) er det generelle begreb, der ”møder” habitus- og kapitalbegreberne for at generere praksis, så ryddes tilbagevendende besværligheder af vejen og en myriade af falske problemer opløses. For det første minder det os om, at felter er relativt *sjældne historiske dyr*, der kun eksisterer i bestemte aktivitetsområder og kun i avancerede sociale formationer, der har undergået tilstrækkelig differentiering – det er ikke for ingenting, at Bourdieu bliver ved med at påberåbe sig den durkheimianske betegnelse *differentierede samfund* i stedet for moderne, kapitalistiske eller postindustrielle samfund. (Craig Calhoun satte fokus på felters snævre historicitet i hans drevne bidrag til *Bourdieu: Critical Perspectives*, 1993, men han så det som en uløst spænding i praksisteorien snarere end som en mangelfuld specifikation af forholdet mellem felt og socialt rum.) For eksempel er der ingen felter i det koloniale Kabylien fordi kapitalformerne ikke er adskilte og sor-

teret ud i særskilte institutionelle spor. Tilsvarende bruger Bourdieu heller ikke termen i sit gensyn med sin ungdoms feltarbejde i *Le Sens pratique* (*The Logic of Practice*, der blev udgivet i 1980, et helt tiår efter han producerede sin første robuste udformning af feltbegrebet i artiklen "Structure and Genesis of the Religious Field", 1971, som giver en skabelon for alle de andre felter).

Størstedelen af social handling udfoldes i sociale rum, der er lige præcis dette, sociale rum, dvs. multidimensionelle distributioner af socialt effektive egenskaber (kapitaler), der stipulerer et mønster af positioner, fra hvilke man på en forståelig måde kan forudsige strategier. Men de er ikke bare felter, fordi de har ingen institutionaliserede grænser, ingen adgangsbarrierer og ingen specialister i udarbejdelsen af en distinktiv autoritet og sociodidéc. Denne revision tillader os at undgå den komiske multiplicering af felter og kapitalformer *ad infinitum* – der går stort set ikke en måned uden at en ny forsker foreslår en ny art! Således er der ikke noget "seksuelt felt" (Eva Illouz [2012] og Adam Green [2013]), og ikke noget "raciale felt" (desværre for Matt Desmond & Mustafa Emirbayer [2015]) af den simple grund, at hverken sex eller race som nedværdiget etnicitet er monopoliserede af et nexus af distinkte institutioner og agenter, som udarbejder dem til andres forbrug, som præster gør for lægfolk eller politikere for vælgere. Deres sociologiske vigtighed består præcist i det forhold, at de går på tværs af mikrokosmer og former sociale rum som helhed gennem dannelsen af habitus: De er principper for social anskuelse og opdeling, der *ikke er blevet indhegnet som felter*. Brede betragtet er fremførelsen af socialt rum som ankerkategori sammenfaldende med Bourdieus genformulering af spørgsmålet om gruppe-dannelse *efter Distinction* (som han betragtede som grov og forældet på dette punkt); en gentænkning som forlader formodningen om klassernes eksistens for at bane vejen for en radikalt historici-stisk ontologi om sociale kollektiver (dette argument er fuldt udfoldet i min artikel "Symbolic Power and Group-Making: On Bourdieu's Reframing of Class," *Journal of Classical Sociology* 13, no. 2, May 2013, hvilket gælder alle kollektiver, etniske, nationale, seksuelle, osv.).

En del af forvirringen omkring forholdet mellem felt og socialt rum var sået af Bourdieu selv på to måder. For det første udviklede han den snævrere forståelse af felt omkring 1968-1977, før han stødte på og fuldt udviklede den bredere kategori om socialt rum, der omfavner det fra 1975 til 1985 og videre. Men det er ikke overraskende, givet at Bourdieu finpudsede alle sine begreber til bestemte empiriske undersøgelser, efterhånden som han gik fra forskningsprojekt til forskningsprojekt, og ikke som del af en grandios parsoniansk metavision om et sæt af forudfattede analytiske kategorier. For det andet var Bourdieu nødt til at opdage, lære og adaptere Jean-Paul Benzécri's teknikker til multipel korrespondensanalyse for at operationalisere forståelsen af socialt rum og derfra begrebssette det (Lebaron og Le Roux viser dette utilsigtet i *La Méthodologie de Pierre Bourdieu en action*, 2015). For det tredje er Bourdieu ofte ganske sløset i sin egen brug af de to begreber, selv efter at han har artikuleret begrebet om socialt rum: Nogle gange taler han om et socialt felt, eller om familien som et felt, og om forskellige *set-*

tings, hvor simpelt socialt rum blandes med gennemkrydsende multiple felter, som felter, hvilket de ikke er. *Stricto sensu* kan man også argumentere for, at det såkaldte magtfelt ikke rigtigt er et felt (det er ikke *locus* for koncentration og distribution af et distinktivt sæt af kapitaler, det har ikke et specifikt *nomos*, og det udskiller ikke distinktive kognitive konstruktioner, osv.), men et *metafelt* som et slags mangelaget socialt rum.

Nuvel, om den begrebsmæssige triade "habitus, kapital og felt" bliver det nemt at vise, at det som i bedste fald er en inkohærent og ukomplet kondensering af Bourdieus tænkning (på trods af Bourdieus egen tilfældige brug af det til pædagogiske formål): Kapital og felt er redundante, eftersom felt ikke er andet end et rum af kapitalkoncentrationer; habitus selv er kropsliggjort kapital og kan fra en anden vinkel forstås som somatiseringen af kognitive og emotionelle kategorier, dvs. som påføringen af symbolsk magt på den socialiserede organisme. Hvis du udfører den semantiske ækvivalent til mindste-rumsanalyse à la Guttman & Lingoes på Bourdieus begrebssæt, finder du, at duoen *socialt rum* og *symbolsk magt* er tilstrækkelig til at regenerere alle de andre begreber, han bruger og derfra til at gribe alle slags fænomener. Deres artikulation konstituerer den mest økonomiske og ikke-reducerbare begrebsmæssige kerne i hans praksisteori. Dette er grunden til, at det vil være titlen på den næste "Bourdieu Boot Camp" på Berkeley.

■ *Du er en af redaktørerne af den seneste Bourdieu bog, On the State ([2012] 2014). Da Sociologi Institutet på Berkeley organiserede et særligt kollokvium for at markere udgivelsen af den engelske udgave i marts 2015, lavede du forbindelser mellem denne forelæsningsrække og milepæle-værker af Marx, Durkheim og Weber. Kan du sige noget mere om, hvad der gør denne bog så speciel?*

For det første lige en rettelse: Jeg var ikke en af redaktørerne. Hovedredaktøren var Bourdieus sidste ph.d.-studerende, Franck Poupeau, som blev inviteret til Berkeley til at skyde kollokviet i gang, præcis fordi han var leder af holdet af Bourdieu-medarbejdere, der var betroet denne vanskelige opgave. Jeg brugte fem måneder på at gå igennem de tusindvis af sider af den næstsidste version, linje for linje, og jeg foreslog omfattende gennemgående revisioner (beskæringer, gen-skrivninger, terminologiske opklaringer, tilføjede noter og referencer, osv.), der for det meste blev inkorporeret i den endelige tekst. Paris-holdet var tilbøjelig til at blive tættere på det talte ord i en slags redaktionel respekt for mesteren. Jeg har fordel af at have udviklet et andet forhold til Bourdieu, end hans ældre daværende studerende havde, og har erfaring med at *skrive med* Bourdieu. Det gav mig en slags *redaktionel frækhed*, som de af gode sociologiske grunde bare ikke kunne have, og som i sidste ende tilførte den nødvendige balance.

Mærkeligt nok har jeg en tættere forbindelse til starten af den forelæsningsrække. I foråret 1986 gjorde Bourdieu et stop i Chicago, hvor jeg var ved at opstarte mine ph.d.-studier; han kom fra San Diego, hvor hans ven Aaron Cicourel havde inviteret ham, og var på vej til Princeton, hvor han skulle levere sin *Gauss*

Lecture in Criticism. Jeg havde netop afsluttet en revidering af en kritisk fremstilling af hans arbejde, hvor jeg parrede hans tiltrædelsesforelæsning på Collège de France, "Lecture on the Lecture" (1982), med en superb monografi af en af hans ph.d.-studerende, Sylvain Maresca, *Les Dirigeants paysans* (1984), om hvordan en landboforening havde gentegnet afgrænsningen af bondestanden i efterkrigstiden og materielt transformeret gruppen gennem symbolsk arbejde udført i samarbejde med statslige, politiske ledere. Det var en øvelse i at forbinde en teoretisk model med en eksemplarisk, konkret analyse (i Thomas Kuhns forståelse), som Bourdieu havde opfordret mig til at skrive et par år tidligere, mens jeg levede og arbejdede i Ny Kaledonien – det er grunden til at artiklen endte med at blive udgivet i et australsk tidsskrift. Han nærlæste den og var ikke helt tilfreds med kritikken, som jeg havde udviklet i slutningen af artiklen på opfordring af mine Chicago-professorer John Comaroff og James Coleman, særligt ikke med min fokusering på hans "himmelråbende blinde vinkel på staten". Min tredje kritik lød således:

Der bør udtrykkes bekymring over den teoretiske ligegyldighed over for statens rolle som karakteriserer Bourdieus begrebsliggørelse af det sociale rum. Det forhold, at staten ikke er indekseret i hans tre vigtigste bøger (Bourdieu 1972; 1979a; 1980a), indikerer, at den er mistænkeligt fraværende fra Bourdieus billede. Nylige forsøg på at afhjælpe dette og placere staten i hjertet af teorien om symbolsk vold har ført til dets (re)definering, som "agenturet som besidder magten til legitimt at navngive, dvs. magten der muliggør den officielle påføring af det legitime syn på den sociale verden" (Bourdieu 1984: 118).

At definere et begreb er imidlertid ikke bevis for dets analytiske potentiale og det mangler at blive vist hvor meget Bourdieu er i stand til at få ud af sådan en begrænset definition, en som måske vil fange ham i præcis den slags subjektivt position, som han afviser: Reduktionen af dominansrelationer til rene betydningsrelationer. Den franske socialteoretiker vil være nødt til at gå et godt stykke videre end spørgsmål om nomination og klassifikation hvis hans projekt, som jeg tror, skal komme til at bidrage afgørende til klasseanalyse. For staten gør væsentligt mere end at tildele titler og påføre taksonomier: Den håndterer også et gigantisk net af broer mellem felter (retlige, politiske, økonomiske, sociale, kulturelle), hvis grænser, adgangsbarrierer og specifikke indsatser den nemt kan forandre, om nødvendigt ved magt, hvorved den i høj grad påvirker struktureringen af klasserne. Således opstår spørgsmålet om statens magt konstituerer en kapitalform sui generis og statens institutioner et felt, som er grundlæggende forskelligt fra andre felter. ("Symbolic Violence and the Making of the French Agriculturalist: An Enquiry into Pierre Bourdieu's Sociology," *The Australian and New Zealand Journal of Sociology* 23, no.1, March 1987, pp. 79-80).

I Chicago afviste Bourdieu kritikken som for letkøbt, og insisterede på at staten var for kompleks og gammel en entitet til at tackle frontalt. Det var også et fashionabelt emne dengang med den *splashy* udgivelse fra året før, *Bringing the State Back In* (1985), som var organiseret af Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer og Theda Skocpol på vegne af The Social Science Research Council, og som importerede den teoretiske fascination af staten, som havde optaget de europæiske neo-marxister fra 1970erne som Nicos Poulantzas, Claus Offe og Perry Anderson, til USA – og althusserianerne var en total *turnoff* for Bourdieu! Men et par dage efter han forlod byen, fik jeg et overraskende telefonopkald fra Princeton, hvor han blankt indrømmede: ”Nuvel, du har ret, jeg vil hellige mit næste kursus på Collège de France til staten for at respondere på din kritik”. Efter tre somre med intens læsning og efter at have fundet en empirisk knage han kunne hænge sin undersøgelse op på, nemlig den politiske rammesætning af produktionen og tilegnelsen af parcellhuse (udbyttet blev en rapport for Caisse des Dépôts et Consignation, statsagenturet der bevilger offentlige midler til husbyggeri i Frankrig, og derefter et dobbeltnummer af *Actes de la recherche en sciences sociales*, nos 81-82, marts 1990, som senere forvandlede til *The Social Structures of the Economy*, 2000), vendte Bourdieu sig ansigt-til-ansigt mod staten og vendte sig aldrig væk igen.

Denne bevægelse var forstærket af hans færdiggørelse af bogen om eliteskolernes rolle i reproduktionen af magtfeltet, til hvilken Bourdieu tilføjede en udvidet afsluttende diskussion af ”State Power and Power over the State”, og hvis titel han ændrede i sidste øjeblik fra *The School Nobility* til *The State Nobility* (1989). Denne bog klargjorde, at uddannelse er det afgørende middel, gennem hvilken indprentningen af statens tænke kategorier virker (hvorimod Bourdieu i sit arbejde med uddannelse i 1960erne mærkeligt nok havde *modstillet* skolen til staten); og den hævdede at staten på en og samme tid er produktet, stedet, målet og dommeren i kampene om at skabe virkeligheden. Vendingen mod staten var også nødvendiggjort af, at Bourdieu gennem hele årtiet intensiverende sit fokus på symbolsk magt, hvilket logisk skubbede ham mod en konfrontation med den moderne æras store ”symbolske alkymist”. Du kan for eksempel opdage det i det historiske kapitel, der indleder *Ce que parler veut dire* (1982), som handler om den sproglige samling af Frankrig på foranledning af politiske autoriteter, og som demonstrerer, at ”produktionen og reproduktionen af legitimt sprog” virker i tandem med opbygningen af den centrale stat, først ved den absolutistiske kongemagt og senere ved det republikanske bourgeoisie, hvis magt tiltagende hviler på transmissionen af statsvalideret kulturel kapital, dvs. på uddannelsesmæssige udmærkelser.

Så meget for at sige, at Bourdieu var bestemt til at støde ind i Leviathan før snarere end siden. Alligevel er det sjovt nu igen at læse min akavet formuleret, ungdommelige kritik fra 1986 og at indse, at den var *spot on* tematisk og spillede en lille rolle i accelerationen af Bourdieus vendte sig mod staten. (Senere, i løbet af de lange somre med intens læsning i hans landsby i Béarn, brokkede Bourdieu sig spøgende: ”Fanden tage dig, jeg er nede i kulkælderen, mens jeg sluger teorier om staten døgnet rundt på grund af dig, og det er ikke sjovt”). Indtil forelæsnings-

rækken viser staten sig at have været en slags fraværende tilstedeværen i centrum af hans arbejde, fra rekapitulationen af jordplyndringerne i skabelsen af det koloniale samfund i *Sociologie de l'Algérie* (1958) over uddannelsessociologien (1964, 1970, 1989) til undersøgelserne fra starten af 1990'erne af social lidelse forårsaget af markedets ekspanderende styre og kulminerende med Bourdieus fornyede engagement i den politiske debat.

Hvad er det, der gør *On the State* til en i sandhed unik tekst, den mest ekstraordinære socialvidenskabelige bog, jeg nogensinde har læst? Den kombinerer friskheden og dristigheden fra Marx' *Grundrisse* (det er en fræk foreløbig opbygning af første-principper, der skal raffineres), dybden og handlekraften fra Durkheim's *Elementary Forms of Religious Life* (staten viser sig at være en gigantisk "klassifikationsmaskine" og "en bid af Kirken vendt mod sig selv": Hvor meget mere durkheimiansk kan man blive?), og omfanget og ambitionen fra Webers religions-sociologi (den spænder tværs over otte århundreder og tre kontinenter for at bygge en idealtipe). Og til disse tilføjer den en ubarmhjertig, skarpsindig, *bekymret spørgen til selve den sociologiske undersøgelses ambition og handling*, som er Bourdieus signatur. I forelæsningsrækken tilbyder forfatteren til *Distinction* en analytisk dissekering af statsteorier (noget han ikke gjorde for andre emner), en dristig genfortolkning af den historiske transition fra "kongens hus" til "statens fornuft", og en ny model af staten som organiserende magt forankret af begrebet om bureaukratisk felt og formuleringen om "monopolet på legitim symbolsk vold". Og han korrelerer skabelsen af den moderne Leviathan, baseret på den bureaukratiske reproduktionsmåde, med dannelsen af offentligheden, med fremkomsten og den private tilegnelse af det universelle og med den kulturelle kapitals fremvækst. Dette er en undersøgelse af klassisk omfang, dybde og rækkevidde.

Bogen, som skulle have haft titlen *The Invention of the State* (udtrykket optræder tre dusin gange i forelæsningerne, og den afsluttende sektion af *The State Nobility*, som remixer en bid af et tidligt udkast til en Collège-forelæsning, er kaldt "The Berobed and the Invention of the State"), er åbenlyst ikke den bog, som Bourdieu ville have udgivet, hvis han havde levet længe nok til at skrive den. For, til forskel fra hvad redaktørerne hævder i efterskriftet, havde Bourdieu til sinde at skrive et værk om staten. Det, der forhindrede ham i at gøre dette omkring 1995, var at han ikke kunne finde ud af, hvordan den skulle placeres i det bredere anlagte flerbindsværk om den generelle feltteori, som han planlagde og som provisorisk havde titlen *Mikrokosmer*. Men vi kan være glade for at han ikke fik gjort det, for der er så meget mere at lære fra det talte udkast til bogen, der ikke blev til noget. Den er ufærdig, rå, fyldt med takkede kanter, løjerlige formuleringer, lysende ledetråde, analytiske ellipser og uafklarede spørgsmål, og fyldt med forpint åbenhed om det sociologiske håndværks epistemiske fordringer og praktiske besværligheder. Det er ikke et færdigt produkt, et *opus operatum* om staten, men bevægelsen i dens afbrudte fremstilling, Bourdieus levede *modus operandi* idet han møjsommeligt konstruerer sit måske mest udfordrende objekt. Og det, vil jeg sige, er den bedste måde at gribe hans sociologiske motor i konstant bevægelse.

18 Praktiske Grunde

Aksu Akçaoglu er forskningsassistent og ph.d.-studerende ved Institut for Sociologi på Middle East Technical Universitet i Ankara. Hans interesser inkluderer byrum og forbrug, social differentiering og magt, konservativ politik og samfundsteori. Hans ph.d.-projekt undersøger *Den konservative habitus: Søgen efter et nyt socialt rum i samtidens Tyrkiet*.

Loïc Wacquant er professor i sociologi ved University of California, Berkeley, og forsker ved Centre de sociologie européenne i Paris. His interesser inkluderer urban marginalitet, straf, kødelighed og samfundsteori. Han er MacArthur Prize fellow og hans bøger er oversat til godt tyve sprog, heriblandt *Body and Soul: Notebooks of an Apprentice Boxer* (2004; ny udvidet udgave 2016), *The Two Faces of the Ghetto* (2016) and *Tracking the Penal State* (2016). På dansk foreligger bl.a. *Byens Udstødte. En komparativ sociologi om avanceret marginalisering* (2013) og *Fattigdommens fængsler* (2008). Mere information kan findes på loicwacquant.net.

Oversat af Christian Sandbjerg Hansen og Kim Esmark fra "Practice and Symbolic Power in Bourdieu: The View From Berkeley", under publicering i *The Journal of Classical Sociology* 17, no. 1, Winter 2017; publiceres også i oversættelse på tyrkisk (*Modus Operandi*), italiensk (*Polis*), spansk (*Herramientas*), hollandsk (*Socio-Logos*), tysk (*Berliner Debate Initial*), og polsk (*Praktyka Teoretyczna*).

Referencer

- Bachelard, Gaston. 1949. *Le Rationalisme appliqué*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Bourdieu, Pierre. 1958. *Sociologie de l'Algérie*. Paris: Presses Universitaires de France (modificeret og ovs. *The Algerians*, Boston: Beacon Press, 1962).
- _____. [1968] 1991. *The Craft of Sociology*. New York: Walter De Gruyter.
- _____. [1971] 1991. "Genesis and Structure of the Religious Field," *Comparative Social Research* 13: 1-44.
- _____. [1972] 2005. *Udkast til en praksisteori*. København: Hans Reitzels Forlag (modificeret og ovs. *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, 1977).
- _____. [1979] 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- _____. [1980] 2007. *Den praktiske sans*. København: Hans Reitzels Forlag.
- _____. 1982a. *Leçon sur la leçon*. Paris: Minuit (ovs. "A Lecture on the Lecture" in *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press, 1994 revised edition).
- _____. 1982b. *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*. Paris: Fayard (modificeret og ovs. *Language and Symbolic Power*, Cambridge: Harvard University Press, 1991).
- _____. [1984] 1988. *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.
- _____. [1988] 1994. *The Political Ontology of Martin Heidegger*. Cambridge: Polity Press.
- _____. [1989] 1996. *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*. Cambridge: Polity Press.
- _____. [1990] 1999. "The Social Conditions of the International Circulation of Ideas" in Richard Shusterman (ed.), *Bourdieu: A Critical Reader*, Oxford: Basil Blackwell, pp. 220-228.
- _____. [1992] 1996. *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Cambridge: Polity Press.

- _____. [1997] 2000. *Pascalian Meditations*. Cambridge: Polity Press.
- _____. [1998] 1999. *Den maskuline dominans*. København: Tiderne skifter..
- _____. [1999] 2008. "A Conservative Revolution in Publishing." *Translation Studies* 1, no 2: 123-153.
- _____. [2000] 2005. *The Social Structures of Economy*. Cambridge: Polity Press.
- _____. [2002] 2006. *The Ball of Bachelors*. Cambridge: Polity Press.
- _____. [2012] 2014. *On the State*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre og Passeron, Jean-Claude. [1964] 1979. *The Inheritors: French Students and Their Relation to Culture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- _____. [1970] 1977. *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.
- Bourdieu, Pierre and Marie-Claire Bourdieu. [1965] 2004. "Peasant and Photography," *Ethnography* 5-4 (December): 601-616.
- Bourdieu, Pierre et al. 1990. "L'économie de la maison." *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr. 81-82, marts 1990.
- Bourdieu, Pierre og Wacquant, Loïc. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press; Cambridge: Polity Press.
- Calhoun, Craig. 1993. "Habitus, Field, and Capital: The Question of Historical Specificity." In Calhoun, Craig, LiPuma, Edward, og Postone, Moishe (eds.), *Bourdieu: Critical Perspectives*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Canguilhem, Georges. 1955. *La Formation du concept de réflexe au 17e au et 18e Siècle*, Paris: Vrin.
- Cassirer, Ernst. 1944. *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*. New Haven: Yale University Press.
- Desmond, Matthew og Emirbayer, Mustafa. 2015. *The Racial Order*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Evans, Peter B., Rueschemeyer, Dietrich, og Skocpol, Theda (eds.). 1985. *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Illouz, Eva. 2012. *Why Love Hurts: A Sociological Explanation*. Cambridge: Polity.
- Green, I. Adam. 2013. *Sexual Fields: Toward a Sociology of Collective Sexual Life*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Guyer, Paul. 2008. *Knowledge, Reason, and Taste: Kant's Response to Hume*, Princeton: Princeton University Press.
- Lebaron, Frédéric og Brigitte LeRoux (eds.). 2015. *La Méthodologie de Pierre Bourdieu en action. Espace culturel, espace social et analyse des données*. Paris: Dunod.
- Lentacker, Antoine. 2010. *La Science des institutions impures. Bourdieu critique de Lévi-Strauss*. Paris: Raison d'agir Éditions.
- Maresca, Sylvain. 1983. *Les Dirigeants paysans*. Paris: Minuit.

- Medvez, Tom. 2012. *Think Tanks in America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wacquant, Loïc. 1987. "Symbolic Violence and the Making of the French Agriculturalist: An Enquiry into Pierre Bourdieu's Sociology," *The Australian & New Zealand Journal of Sociology* 23-1 (marts): 65-88.
- _____. 2013. "Symbolic Power and Group-Making: On Pierre Bourdieu's Reframing of Class," *Journal of Classical Sociology* 13-2 (maj): 274-291.
- _____. 2016. "A Concise Genealogy and Anatomy of Habitus," *The Sociological Review* 64-1 (februar): 64-72.

Coherence in the Danish Healthcare System: The Endeavour of Governing Healthcare

Jesper Frederiksen and Benjamin Olivares

In this article, we investigate ‘coherence in healthcare’ as a strategy of welfare policy. We conduct our investigation within the theoretical and methodological framework of Scandinavian praxeology, and we construct our empirical data from Danish administrative documents. The tools and terms of this tradition are used to generate data from discourse as representations of institutional logics. The aim is to uncover how coherence in healthcare emerges as different strategies in healthcare governance in relation to different institutions seen as positions. Hence, our findings suggest that, although the stated aim in policy is to improve coherence in healthcare for the benefit of the patients, various ambiguities within the institutions producing policy tend to maintain a certain order rather than introducing changes. Furthermore, we discuss how this section of the welfare state, examined in relation to the strategy of coherence, is a part of greater efforts to the endeavour of governing healthcare.

Keywords: Coherence in healthcare, Document analysis, Health policy, Praxeology, Professional governing

Introduction

In both the political and research arena, it is claimed that a variety of challenges in the Danish healthcare system could be overcome by improving coherence. The current lack of coherence or coherent pathways in the healthcare system relates to organizational complexity, bureaucracy, silo mentality, conflicting interest and logics, and professional conflicts, as pointed out in a comprehensive Danish literature review (Holm-Petersen & Sandberg Buch 2014). Despite efforts to improve coherence since the first political report addressed the problem in Denmark in 1985, we have seen relatively few enhancements to reduce coherence-related inefficiency in quality of patient care and treatment as well as economic congestion in the welfare state (Rigsrevisionen 2009). However, organizational and structural changes related to the health- and social care area have increased in the past ten years. Now, few are asking: How can coherence in healthcare solve this range of challenges? Or: How does coherence work in the governance of healthcare service?

In this article, we investigate how the strategy seems to affect amendments in a section of welfare state institutions. The cross section in our examination is limited to follow the case of ‘coherence in healthcare’ as strategy from the central administrative level of the state to a local level where the strategy is interpreted by key professions such as medical doctors and leading nurses. From this, our aim is to understand and explain ‘coherence in healthcare’ as one part of a range of strategies governing the health sector, and add to the puzzle of more or less visible governing regimes within this area. We understand the welfare state in a broad sense as a construction consisting of a range of institutions taking part in the Danish welfare state model or system of models. These models relate to a labor market model (i.e. appointment system and unemployment funds), a financial model (i.e. fixed exchange rate policy, mortgage financial system and secured pension savings), and a health and education system based on universal access as a right (Marcussen 2010). Hence, the institutions form the welfare state on a general note. Yet, since they interpret different state policies into strategies of public administration and governance, they also construct the system’s self-knowledge, or collective illusion of the welfare state, as representations of the institutions’ own understanding (see Bourdieu 2014). Our claim is that it is possible to understand coherence as a strategy from representations of dispositions, which allows us to construct the position of each institution. Furthermore, we discuss the importance of the relations between the institutions, when it comes to understanding contemporary governance within the health sector. We understand a strategy as individuals’ or groups’ conscious or unconscious attempts to defend or improve their position (Broady 1998: 18). Strategy is a consequence of dispositions and habitual tendencies embedded in a specific cultural context, and stand in contrast to rational perceptions of human intentional behavior. Thus in our study strategy is understood as representations of power more or less hidden in policy.

Coherence as a strategy of welfare management

In Danish hospitals in particular, coherence challenge traditional systems drawing on rationalities of medicine and professional specialization, rather than patient-centered requirements (Holm-Petersen & Sandberg Buch 2014). New management tools have emerged in order to develop and improve relations between different sectors; for example, through health agreements (Strandberg-Nielsen et al. 2006). Despite management efforts, professional groups such as nurses tend to suffer in a work environment with increased focus on rational efficiency. This can be seen in a survey conducted by Danish Nurses Organization where half of the participating nurses note that the possibility to solve their main task at a properly professional level is always or often under pressure (Dansk Sygeplejeråd 2015).

In 2007, a large administrative reform received political support to improve cross-sectorial coherence. Nevertheless, recent patient satisfaction levels reveal that patients are still dissatisfied with certain transitions in the healthcare system and

they are still critical of a range of factors that could be seen as indicators of coherence; for example, involvement, discharge information and information about possible pros and cons of treatment (LUP 2016; Danske Patienter 2013). The 2007, administrative reform centralized the structure of public service in general by increasing the size of planning areas in both regions and municipalities. At the same time, it changed a range of tasks and functions between the hospitals and the primary healthcare system in the municipalities. The primarily tax-financed Danish hospital system now consists of five regions, and these regions are politically elected administrative units. An explicit aim of creating regions in the administrative reform was to increase systems of efficacy by implementing different types of quality management within the healthcare sector (Albæk 2009; e.g. Gittel 2012).

The term ‘coherence in healthcare’ relates to these systems of efficiency through quality improvement; systems that require tools of documentation and standardization.

[i] *The use of ‘coherence’ in healthcare.* From our investigation, we found the notion of coherence in the World Health Organization’s work on Health Promotion strategies had been adapted into the Danish healthcare system. The first systematic use of the term ‘coherence in healthcare’ was introduced at the Alma Ata conference (1978) and developed at the Ottawa conference (1986) (WHO/Komiteen for sundhedsoplysning 1988). Although, coherence as a more common term has been part of public administration before this as well.

Coherence comes from the Latin *cohaerentiae* and means to connect between or with something, particularly in relation to sentences, perceptions or claims. Different concepts of coherence have been developed in order to formulate adequate theories about truth and justification (Nepper Larsen & Kryger Pedersen 2011: 311). The Danish Healthcare Quality Program (version 1) (IKAS 2008) includes the term ‘Coherent Patient Pathways’, and this term has been adopted as common language by Danish welfare state institutions in health and social care. Thus, coherence in healthcare tends to create a link between governance through audit and quality management and truth or justification through knowledge. Coherence, as well as other strategies that aim to increase quality and efficiency, tend to merge policies from different areas into actionable solutions. However, the explicit purpose to improve efficiency and patient satisfaction relies on implicit structures of a knowledge- or evidence-based standard model, which links to rational economy in addition to a liberal self-care ideology (Frederiksen 2016: 143-145). In this sense, ‘coherence in healthcare’ works as ‘a system of truth managing health professions’ and it is in this meaning that coherence is understood as an objective term in this article.

Browsing the concept of coherence in English language elicits findings that are specifically related to health science or health technology. We categorized the results thematically in three types: 1) Patients with specific diagnoses and specific theories of coping (e.g. Ageborg et al. 2005; Opheim et al. 2014). 2) National cost and organizational matters (e.g. Bedell & Kaszkin-Bettag 2010; McAlearney et al.

2013: 3) A range of private businesses with different health-technological solutions to increase coherence. This thematic categorization suggests that within health research, coherence is predominantly viewed as a granted universal term in various settings, and not a politically loaded notion. Even if the second category seems most in accordance with our study, it emphasizes the need for social science studies within a specific cultural context of language, structure of welfare state and professional field of activity to understand how the notion of coherence becomes a powerful tool of policy within Danish health care activities.

We suggest that in order to comprehend the lack of coherence, we must explain how coherence works within the health system when translated into strategies of governance or management. In order to do this we need to get behind the immediate practical reality, and the approach from praxeology is well suited for this purpose. We will first introduce some of the fundamental terms and tools of praxeology. Second, we develop the methods to perform a minor document analysis and present the gathering of data. Third, we discuss data and interpret the relations of institutional positions based on the documents. Fourth, we discuss the impact of governance based on policy strategy as a case of ‘coherence’ in the more or less successful way of governing the public sector by steering the professions. Lastly, we summarize.

Theory and Methods

Our understanding of practice is taken from the French tradition of Pierre Bourdieu. Although this tradition is a manifest international tradition, it is relatively minor to other traditions in Denmark. However, over the past 20-25 years, the reflexive sociological or praxeologic tradition has played an important role in framing critical views in (among others) more than a dozen thesis about the Danish nursing profession, applying more or less consistent approaches from this tradition (Petersen 2001; Petersen & Høyen 2008). Of particular interest to our research is the relations within the welfare state governance in healthcare in general (e.g. Larsen & Esmark 2013), related to governing education (Nørholm 2008) and related to the nurses’ profession more specifically (Beedholm & Frederiksen 2015). We wish to extend this tradition from a new investigation based on the work of Frederiksen (2016), as we claim the similarities between different governing strategies are remarkable, even though the object of study is seemingly different. This approach builds on a comprehensive documentary study of ‘inter-(professional) collaboration’, although this study as well, is only a section of public governance in health and social care. Based on this study, we suggest building minor sections of the public welfare state system in order to understand the complexity of governing in healthcare. It is not the same section of representations, but has a similar structure, and the relation between the positioning of mental structure and the position expresses a similarity (Bourdieu 2007). In other words, we see a possibility of structural homology – not to be taken for granted, but as a topic for further empirical investigation. However, we argue that the section of institutions and thematic representations we use for this

construction can be applied as part of a practice with similar strategic intensions, as in ‘inter-collaboration’. However, we only consider this workable because we understand the different discursive representations of strategy as parts of a possible common practice of public governance or administration. At this stage, we do not see it as a ‘field’ in a Bordieuan sense, characterized by a relative autonomy and bound together by a common understanding or doxa.

The framework of praxeology

The framework of praxeology derives from the reflexive sociology or praxeology of Pierre Bourdieu (Bourdieu & Wacquant 2004; Bourdieu 2005). This is a theoretic-empirical approach that aims to construct the investigated practice as a research object. The construction is enabled by the use of theory as part of the analysis, and this work must take place using (self-) reflexivity, historicizing and break thinking (Bourdieu et al. 1991). In this article, we work with the reflexive construction by first objectivizing the term ‘coherence’ and the discourse around it as representations. Second, we reconstruct the representations as positions, and third discuss their relations. We add historicizing as part of the genesis of the term and subsequently in the discussion of management and governing of public administration and professions. Yet, we do delimit our investigation from a regular historicization of documents or institutions.

Within the praxeologic tradition, practice is not a result of conscious reflection in action by individuals, rather it is embedded in agents who create action through their bodily and unreflected movements. By investigating this social, unreflected or symbolic side of practice, we comprehend and explain a section of the practice of coherence (Callewaert 1992; Bourdieu 2007). As researchers, we have to deal with an invisible part of practice which is socially unknown and therefore cannot be immediately seen or understood. Bourdieu uses the term praxeology to identify this as an alternative science. On the one hand, this science seeks to break with the conception of reality from a subjectivist science and, on the other hand, it seeks to break with the production of truth from an objectivistic science (Bourdieu 1994; Petersen & Callewaert 2013). Praxeologic scientific methods and techniques are developed as part of the examination (in situ) for research of the concrete context (in actu) and, in this sense, the theory becomes the methods of the empirical construction. This construction is the aim and result of the research, and it enables us to explain how the strategy tends to work in an institutional practice of coherence in healthcare.

The theory of practice and homology as ground stones

The chosen approach emphasizes the theory of practice and the trilogy of habitus by position, disposition (expressed as different types of capital) and positioning (opinion, attitude, action in word and deed) (Bourdieu 2007; Callewaert 1992; Petersen & Callewaert 2013). Positioning is a representation of a common discourse, but should not be confused with a specific method or analytic frame. The social meaning created by discourse of what is visible is the common illusion of the social

meaning. When we use discourse as a general term, it is to distinguish between meanings from different logics of practice and to describe these as positioning. Using discourse to uncover positioning makes it possible to describe the mental structures of the institutions, and from here to build data in a reconstruction of the institutions' dispositions. We can do the construction in this way because of the agent's tendency to reproduce actions over time based on their habitual affinities. These agents could be individuals, groups, or, as in this case, institutions. The institutions reproduce regularities which the praxeologic science defines as schemas that can be interchanged and hence express homology between different social practices (Bourdieu 2007). Homology is about seeing relations between structures of position, disposition and positioning. They are not equal but they assume a similar shape. This means that in accordance with the positions, we can describe homologous standpoints (Bourdieu 2000). Relations between structures of positions and structures of standpoints in a practice of coherence are to be understood as homologous structures related by habitus (Bourdieu 2007). The amount of capital and the habitual inclination to seek a certain position determine the relations between the institutions. The theory of capital is in this sense also a theory of habitus, where institutions with different approaches, distribution and amount of capital develop different social strategies for taking a certain position (Broady & Palme 1994).

By describing the dispositions within the institutions that produce strategies of 'coherence in healthcare' through representations of positioning, we are able to analyze the power relations between the institutions produced from this specific strategy and evaluate the amendments of this strategy. However, we do not claim to perform a regular field-analysis in a Bourdieuan sense. For that purpose, the empirical material are too small and the categories too few; yet, as we show, it is possible to produce a case of 'coherence-practice', using some of the praxeologic terms and tools to produce a minor empirical basis for an important discussion of governing healthcare.

Document analysis of a section

In order to capture strategies from the institutions of the welfare state, we build up data from document analysis of documents accessible from relevant home pages. The authorship of the documents are not individuals but representations of the institutions, and this 'literature without authors' (in Bourdieu's words) is produced by the state, which represents the fundamental collective identity of official public employees (Bourdieu et al. 2010). From our structural approach, we delineate the focus of the investigation to the interpretation of coherence in different Danish welfare state institutions. We identify how these interpretations seem to relate to different institutional logics. We follow a limited sample within the northern part of the capital, i.e. the region of Copenhagen (related to what is called 'planning area north'), and we look up documents for a cross section through the layers of the welfare state. We do not examine what the nurses and medical doctors say and ex-

perience, since we explore this more thoroughly in another work based on qualitative interviews (Olivares & Frederiksen 2017). Neither do we know whether the strategy could be related to specific professions, since we do not investigate the distribution of professions or their individual dispositions. However, as we know from Bourdieu (2014: 165), it is the important role of the state to produce the structures and principles from which the construction of the social reality derives. Not a priori, but as an arbitrary result of the illusion of the state. Reflexive sociologic analysis of institutional or organizational structures based on text or document studies has previously been conducted in Danish social science research on public administration (e.g. Delica & Mathiesen 2010; Kropp 2009). However, few praxeologic studies claim to build up practice from discourses alone, because discourses can call out part of the structure, but, as we would like to emphasize according to Hovmark (1996), far from the entire structure. With these preconditions in mind, we did find it reasonable to frame a section of healthcare institutions in a minor document analysis of strategies of coherence as part of the larger puzzle of the endeavour of governing healthcare.

We extracted the empirical data for the analysis from selected public documents concerning coherence in healthcare or coherent pathways. The documents were available on open source via the institutions' internet homepages, and we selected the documents according to the following search and selection criteria.

[i] *Document search and criteria for inclusion and exclusion.* In order to investigate the research question, we set as overall principle to select a document sample that represented central Danish institutions related to the health area institutions, in a cross-section from central administration to the local level of North Zealand, and in perspective of 'coherence in healthcare'. We selected the online documents according to criteria for inclusion and exclusion. First, we performed a general search on Google for 'coherence in healthcare' and 'coherent patient pathways' in Danish [Danish: 'Sammenhængende patientforløb']. We also searched with the negation 'no' [Danish: 'ingen'] in order to find approaches that addressed the problem of a lack of coherence.

While searching for documents, we excluded material that concerned:

- 1) Business marketing of products, 2) Welfare state relations linked to a context outside Denmark, 3) Research results related to specific medically defined patient categories or diagnoses, 4) Research results related to specific theoretical approaches, 5) Bachelor projects from students, 6) Material based on homepage presentation alone, 7) A ranking lower than 20 in the Google search browser.

After our identification of material from substantial institutions, we conducted a specific search for documents on the institutions' homepages. We identified the 'search-rank' of the document when found at different institutions, and we used the search on Google as well as homepages to identify links to other institutions, and

followed up on links by a modified chain-search strategy. We selected documents in according to the following criteria:

- 1) Documents related to the public administration of healthcare within the Danish welfare state, 2) Documents less than 10 years old, 3) Professional perspective rather than patient perspective, 4) Overlaps between the general and the specific search, 5) Considerable weight on a coherence perspective, 6) Possible focus in relation to the Capital region of Denmark.

As a supplement to support relevance, we added material after the specific institutional search from Local government Denmark, The Capital Region of Denmark and the Planning area of North Zealand hospital (The Capital Region of Denmark) (Doc. 5a-e & 6). From the search, we selected nine documents or collections of documents concerning coherence in healthcare or patient pathways. The documents represent eight institutions, as shown in Figure 1.

No./Year/Genre	Agent: Institution(s)	Document: Title
1 / 2009 / Report	Rigsrevisionen, Folketinget [The State Auditing Office, The Danish Parliament]	Rapport om sammenhængende patientforløb
2 a+b / 2013 / Legislation	Sundhedsstyrelsen, (Civilstyrelsen) [The National Health Authority (The Department of Civil Affairs)]	Bek. nr. 1569 af 16. Dec. 2013 om sundhedskoordinationsudvalg og sundhedsaftaler & Vejledning nr. 9005 af 20. december 2013 om sundhedskoordinationsudvalg og sundhedsaftaler
3/ 2013/ Report	Region Hovedstaden [The Capital Region of Denmark]	Sundhedsplan, status for planer på sundhedsområdet
4/ 2015/	Sundhedskoordinationsudvalget, Region Hovedstaden [Health-coordination board, The Capital Region of Denmark]	Sundhedsaftale 2015-2018, Region Hovedstaden og kommunerne i regionen (Politisk del + Administrativ del)]
5 a-e/2014-2015/ Mission & Minutes	Planlægningsområde Nordsjællands hospital, Region Hovedstaden [Planning area of North Zealand hospital, The Capital Region of Denmark]	Samordningsudvalget koordinationsområde nord, kommissorium + referater (a: 14.11.2014, b: 28.11.2015, c: 1.4.2015, d: 17.6.2015, e: 23.9.2015)
6/ 2014/	Kommunernes Landsforening [Local Government Denmark]	Next Practice –udvikling af det nære sundhedsvæsen

		gennem bedre sundhedsud-dannelser
7/ 2014/Research report	KORA, Det Nationale Institut for Kommuner og regioners Analyse og forskning [The Danish Institute for Local and Regional Government Research]	Ledelse over grænser – erfaringer med tværsektoriel ledelse i sundhedsvæsenet.
8/ 2008/ Report	Dansk Sygeplejeråd & Danske Regioner [Danish Nurses Organization & Danish Regions]	Sammenhængende patientforløb – et udviklingsfelt
9/ 2006/ Report	Lægeforeningen [Danish Medical Association]	Sammenhængende patientforløb – kontinuitet, kerneydelse, koordination, kommunikation

Figure 1: The selected document type, title, year and representation of institutions

We did find the selected cross-section of documents and institutions to be a representative sample of significant agents related to the development and transformation of strategy at the healthcare area. Even in this more specific sample on the health area, than the broader study of inter-collaboration on the health and social area, we identify the central institutions. However, the sample is not very large, and this is a limitation to the reliability of statement force for each single institution. From the few selected documents, we do not know if we cover all positionings of the institution related to the specific policy, but we would claim to cover the most important representation of discourse present to the public. Thus, we do grasp the common discourse of the institution for further praxeologic construction, but not the exact individuals' dispositions. This means that rather than an increased number of documents, we could, if possible, have benefited from adding complementary data on the institutions' composition of professions, social-cultural background and history. However, if we stick to the case of framing institutional strategy of coherence in healthcare by discourse, we do have a sample with a certain representativeness. Another remark to the selection of documents is the three relatively old documents from 2006, 2007 and 2009. The first from 2006 is in fact beyond the selection criteria number 2 on age. Nevertheless, these documents were still the highest ranking in search related to the strategy from their respective institution. Apparently, they still express the intended discourse and policy from the professional associations, which is close to the ambitions when the structure reform was implemented from 2007. A methodological problem is that we do not know if the standpoint is similar in time to the newer documents from other institutions, and we reserve this 'bias in time'.

[ii] *Reading the documents.* In order to read and analyze the institutional documents, we adapted and further developed different tools from the previous study of ‘inter-collaboration’ by Frederiksen (2016). In that study on inter-collaboration, 26 documents + supplement were examined as representations of approx. 22 institutions. The indicators were built up from an analysis of dispositions in a key-document organized in order of the theory of capitals. The key-document was selected due to high ranking and representation in the internet-based search and chain-search related to the homepages of institutions. The key-document was a report mapping models of inter-professional collaboration made on behalf of the National Board of Social Service, but in fact performed by an office of Public Health and Continuous Quality improvement. A tool named the ‘compass of dispositions’ structured the reading of the key-document and all other documents (ibid: 132). The compass was developed from preliminary studies of literature on the welfare-state history and studies on professions (ibid: 44-76). Preliminary studies of anthologies; ethnographic and other research is a suitable approach for orientation when construction objects in praxeology (Bourdieu et al. 1991). From here categories of economic, cultural and social capital were identified to grasp positioning in this tension of discourse. We sorted in type of capital as well in our study of coherence in healthcare, based on this approach to reading of the documents. However, in our study, we did not try to specify subtypes of capital any further due to the simplicity of this investigation. We focused on uncovering institutional distinction related to the strategy as part of governance, rather than explaining the content of strategy itself. For this work, we also used the reprocessing of positionings or mental structures shown from the work on inter-collaboration in a journal article by Frederiksen (2017). Here, he reprocesses the mental structures in relation to each of the capital types, based on the document analysis of the key-document. We reproduce these positionings, as listed in Figure 2, and add a change of strategy into coherence.

We used the reprocessed positioning from the study of inter-collaboration in our reading of the selected documents of coherence, and we adapted the positioning as the new structures of coherence. We easily fitted in the positioning related to the economic and cultural capital types, whereas primarily the positioning related to the social capital type of inter-collaboration were adapted to the new type of strategy. We tested this as workable during the reading of documents and found it possible to examine the different strategies related to health and social care institutions based on these homologous mental structures. However, since the strategies of governance appear as different mental structures in relation to changing social dispositions, we found it consistent to adapt the tools from the inter-collaboration study to a similar investigation of health governance in the public sector.

Type of Capital	Mental structure
<i>Economic</i>	Measuring
	Documentation
	Efficiency
	Self-management
<i>Cultural</i>	Knowledge as argument
	Educate
	Reject application
	Regulation of education and knowledge
<i>Social</i>	Coherence
	Mono-professionalism
	Conflicting ethics
	Mediation between state and citizen

Figure 2: Reproduced positionings or mental structures from the study of inter-collaboration (Frederiksen 2017: fig. 3) with the simple change of inter-collaboration into coherence

[iii] *Indicators and tools to extract capital types.* As mentioned above, the trilogy of habitus is based on position, disposition and positioning. We describe the first two by capital and use the third for the construction through representations of discourse. Thus, based on these theoretical considerations, we used the adapted positionings to specify indicators measuring the amount of capital in the investigation of coherence. We constructed four indicators of each main type of capital: economic, cultural and social, in total 12 indicators. Two times independent reading validated the coding of these 12 indicators in each document. We present the specified indicators in Figure 3 (see next page).

For each positioning, coded by an indicator, we worked up the representations as numeric values to enable an estimate of the amount of each type of capital. With the four indicators from each type of capital, we performed an assessment in which we awarded a score on a simple numeric scale from 0–12 (only whole numbers). Two times independent assessment, and then divided by two, validated the numeric value. For practical reasons we used a tool inspired by the Visual Analog Scale (VAS) known from clinical practice as a suitable way of measuring subjective data on pain in patients (Rauh et al. 2013). Here, the patient first marks the level on a special ruler from none to unbearable; secondly, the researcher reads it as a numeric value. We then calculated the average score for each type of capital. This average score describes the value of different capital type from each document. We then translated the average score into the approximate position of the institution with a simple key. The key translates the values into the positions: LOW for numbers

(zero=none) 1–4, MEDIUM (MED) for numbers 5–8 and HIGH for numbers 9–12. We subsequently adjusted the positions with the investigation of supplementary material through the analysis. From here, we translated the results into estimated capital weight, and, based on the amount of capital, we decided the orientation of the institutional position related to the power of the policy of coherence. We found the approach sufficient for describing the relations between the represented institutional positions and to further discuss the possible perspectives of these relations to the strategy of coherence in healthcare as a part of governance within the public health sector. As we stressed earlier, this was possible due to the overlaps and merging of public administration, which produce a range of common strategies. Moreover, it supports the use of the principal of homology as a reasonable approach to this type of public administrative documents.

Economic	Cultural	Social
EC1: Presence of representations from standardized tools and systems for measuring	CU1: Presence of representations from knowledge of coherence based on research and development	SO1: Presence of representations supporting coherence as to the best of the agents
EC2: Presence of systems or initiatives with purpose of increased continuity	CU2: Education or formation as an element of coherence	SO2: Statements smoothing the meaning of mono-professionalism through coherence
EC3: Presence of systems or initiatives with purpose to reduce time and costs through coherence	CU3: Statements rejecting support of action or application as central in coherence	SO3: Statements of coherence presenting potential conflict with professional ethics
EC4: Presence of initiatives with purpose of self-management as a method to govern health professionals	CU4: Presence of representation from education and experience-based knowledge of coherence	SO4: Statement of coherence as a mediating element between state and citizen

Figure 3: Adapted indicators for capital related to coherence in healthcare

Ethical and reflexive considerations of the research

The study involved documents and public information from open sources available on the internet. The collected material was not confidential. No sensitive information was involved and therefore no consent was required. Our research was funded entirely by the Health research program at University College UCC.

We would like to add a wider ethical consideration that we believe is integral to social science research: Even if our findings uncover facts that are not in accordance with mainstream approach or policy, we believe it mandatory to report these analytical findings – not out of malice, but based on the ethical claim that social science research should report findings that tend to affect individuals or groups.

Results

We present the results of the document analysis in Figure 4, where we calculate the three types of capital in relation to the different institutions and translate them into an approximate value using the translation key.

Capital Institution(s)	Economic	Cultural	Social
The State Auditing Office, The Danish Parliament	(9+10+11+6) HIGH	(5+5+2+1) LOW	(5+1+2+5) LOW
The National Health Authority	(10+10+8+6) HIGH/ MED	(9+5+6+5) MED	(8+3+7+7) MED
The Capital Region of Denmark	(12+10+12+10) HIGH	(8+7+6+12) HIGH/MED	(11+5+5+6) MED
Health-coordination board, The Capital Region of Denmark	(9+10+11+10) HIGH	(8+7+4+3) MED	(6+5+6+5) MED
Planning area of North Zealand hospital, The Capital Region of Denmark	(11+12+10+9) HIGH	(11+6+8+8) HIGH/MED	(5+1+0+5) LOW
Local Government Denmark	(10+10+12+10) HIGH	(6+5+5+6) MED	(4+3+5+2) LOW
KORA, the Danish Institute for Local and Regional Government Research	(4+5+3+10) MED	(12+7+6+6) MED	(7+10+11+6) HIGH/MED
Danish Nurses Organization & Danish Regions	(3+10+10+6) MED	(3+5+6+1) LOW	(11+10+5+5) MED
Danish Medical Association	(3+4+2+6) LOW	(10+10+12+11) HIGH	(10+11+9+8) HIGH

Figure 4: The calculated capital values and orientation of institutional position

Discussion

First, the most significant distance is between the State Auditing Office and the Danish Medical Association. For the central administrative department, coherence is a matter of economic efficiency and professional specificity is one of the challenges. The ‘coherent patient pathway’ is a standardized institutional tool of governing, and responsibility for its shortcomings can be attributed to healthcare professionals through the Authorization Act and by pointing to a lack of diligence and consciousness. We observe this orientation from a high amount of economic capital and a low amount of cultural as well as social capital. In opposition to this is the dominant position of medicine gathered in the medical association. We observe this orientation from a low amount of economic capital and a high amount of cultural as well as social capital. To the outside world, the medical association has a clear voice, even though it represents different types of doctors in a constant battle to control their own historically arbitrary autonomous areas; for example, between highly specialized head physicians from the university hospitals and the general practitioners who work as self-employed in agreement with the region. Here, coherence weighs in favour of the need to specialize and therefore against the general practitioner’s role, although the general practitioner plays an obvious historical and central role in patient treatment across the sectors (Frederiksen 2016: 261-271). However, the medical association views professional ability and knowledge as the starting point for coherence. Though patient pathways can look unmanageable, each stage of them may be rational. Medical doctors are the natural leaders of patient treatment but must remain up-to-date with new developments in technology and medicine and must continuously exercise their communication skills. Coherence is primarily a question of the latter, and better communication is an educational matter.

We interpret what we see in these two institutional positions as two dominant institutions probably caused by the affinity of the professional groups in the institutions of the healthcare system, namely medical doctors and public administrators, who, in the case of governing by coherence, are dominant in each of the positions.

Being far away or close to different logics is a matter of who is the dominant

We observe that the orientation of Local Government Denmark has a high amount of economic capital, a medium amount of cultural capital and a low amount of social capital. Here, the municipalities’ unification focuses on costs and connects attempts to build up systematic knowledge on this area. The main interest in health knowledge to public administration comes from public managers with a background in healthcare, such as nurses or other mid-layer professions. The Planning area of North Zealand hospital has, in fact, a relatively high amount of economic capital as a coordinating administrative unit and cultural capital as populated by medical doctors and healthcare professionals of high position. However, surprisingly, they have a low amount of social capital. This position, which we captured in the minutes of meetings, relates to the unconformity of the coordination between

the hospital in charge and changing general practitioners who seems to lack interest in leadership as well as unequal opportunities to patient care and treatment in different municipalities. As a result, strategies of coherence are difficult to transform with a positive impact on practice. In a praxeologic perspective, we explain this as caused by differences in the current social capital or symbolic value of this capital when governing within the secondary healthcare area of the hospitals or governing at the primary local healthcare area of the municipalities.

We find a higher amount of social capital related to coherence at KORA, which is a sector research institution that very much depends on the institutions it investigates. They seem to balance the position of capital recognition, but their paradox is to navigate the financial management in order to maintain their own position as researchers with high cultural affinity in relation to initiatives that make sense to patients and health professionals.

The institutional dilemma

We also observe a medium amount of social capital in relation to coherence at the Capital Region, the Health Coordination Board and the National Health Authority. The latter is a central administration with a long history of internal power struggles between the medical doctors and public administrators (in early days, the lawyers). For a century, the doctors have been in charge, but the last 30 years of struggles in an administrative system based on the governing paradigm named New Public Management (NPM) seems to extend beyond the doctors' comfort zone. Here, the strategies have merged a range of social, employment and integration politics into health and rehabilitation, which challenges the professional autonomy and is far from the ideal conception of the Hippocratic Oath and other ethical guidelines (for example, nursing guidelines) based on virtue rather than duty (Frederiksen 2016). However, in the interest of improving their position, mid-layer professions, such as nurses represented by the Nurses Association, use coherence as well as other strategies by translating policy into governance in practice. Coherent pathways can improve the patient experience, but when the aim is to streamline and standardize treatment and healthcare to the weakest and most vulnerable groups of patients from a utilitarian perspective, it follows the opposite logic.

A similar paradox appears at the Capital Region and the Health Coordination Board. Here, we find a representation of normativity or idealism with a focus on the most vulnerable groups (the mentally ill, the disabled, chronic patients, etc.). These vulnerable groups are the object of new development projects within a system that cannot even achieve coherence for patients without these complicating factors. On the one hand, such projects are emancipatory projects for the activated and participating citizen based on thoughts of health equality; but, on the other hand, the projects use rational systems and models of standardization. These systems target cost-intensive groups and steer by data-management in order to reduce costs from patients who already suffer from marginalization.

The endeavour of governing healthcare

Improving coherence is one of several strategies following the last 30 years of rational data-driven management of the public sector. The aim has been to increase efficiency by marketization, performance management and information technology, and this covers the mentioned NPM (Torfing 2016). However, significant current public administration research evaluating NPM in the UK, points out that NPM, in contrary to the intension, has resulted in increased costs and more complaints from the public (Hood & Dixon 2015). Some might argue that the public paradigm of governing has changed from NPM into New Public Governance (NPG), characterized by a more horizontal way of policy-making, unlike NPM governing which rather derives from a political center. Although, NPM and NPG originates from various concepts and are theoretically different, they have, for the past decade, in practice fused elements between these co-existing ways of controlling (Klijn 2012). Based on these points, the strategies we find in policy papers, which are related to the public health system and selected for this study as well as the study of inter-collaboration, describe a mixed governing model based on user involvement and quality improvement in combination with a rational data-driven top-down governing. When we look at our material representing the strategy of coherence in a cross section of institutions related to Danish healthcare, we see a governance-strategy of public administration incorporating institutional and professional logics with politics. We also identify coherence as a strategy translated for the benefit of the privileged, because the institutions with highest amount of capital in their areas have an inclination to maintain the strategy as part of this position, rather than for example adapt to the strategy. Moreover, if NPM, in contrary to cheaper and better public service, generally leads to worse and more expensive public service in the UK, we do find it relevant to take a closer look at how a specific strategy such as ‘coherence in healthcare’ works when institutions translate strategies into a similar paradigm of governance within a Danish context. Coherence appears to be an example of such a contemporary governance strategy, which we have investigated and discussed in this article.

Conclusion

Our research has shown that the content of coherence or coherent pathways in healthcare emerges as strategies of power in different documents from various institutions. We constructed the institutional orientations using the theoretic-empirical approach from the praxeology tradition of research. We were able to describe the amount of economic, cultural and social capital in relation to coherence. We based this on selected documents from a cross-section of institutions related to the Danish healthcare system from top to bottom, but with a special focus on the Capital Region. The effort to improve coherence is clear in policy, but opposing interests complicate the initiatives. It was particularly interesting to uncover that the two oppositions that deviated the most in type and amount of capital were The State

Auditing Office of the Danish State and the Danish Medical association. We interpret this finding as a structure homologous to the dominating professions, public administrators and medical doctors. However, the positions at the other end of the scale, i.e. the least dominating ones and with different logics compared to the dominant positions, collaborate by using coherence as one of more governing strategies to expand administrative structures that maintain their position in power. We find that this strategy comes before other changes in the healthcare system. All other institutions must relate to the strategy of coherence and find their position in accordance with their amount of capital. In this interpretation, coherence has a preserving rather than changing impact, which is in contradiction to the expected political intention. Thus far, this contradiction is a consequence of a relatively stable healthcare system despite the past decades of NPM and today's mixed governing model merging user involvement and quality improvement in combination with a rational data-driven top-down governing based on evidence-based knowledge. Here, we find the 'system of truth managing health professions' in action, and coherence work is a part of this, in a larger puzzle of controlling the system by governing the professionals. We do see our investigation as a contribution to this complex analysis of how governing strategies affect the health professions, and their ability to perform their work for the benefit of the patients. Overall, we believe our investigation is an innovative contribution to the examination of the impact of policy on welfare professions. We find it is a possible way of capturing political strategy from structural analysis, for example before or as a supplement to further investigation on the level of individuals or groups.

Jesper Frederiksen, Associate professor, Ph.D. (social science); University College Capital, Research and Development; Research Program Health Sciences; Carlsbergvej 14, 3400 Hillerød; Denmark
Mail: Jf3@ucc.dk

Benjamin Olivares, Associate professor, Ph.D. (philosophy); University College Capital, Research and Development; Research Program Health Sciences; Carlsbergvej 14, 3400 Hillerød; Denmark
Mail: Bos3@ucc.dk

Literature

- Ageborg, M., Allenius, BL. & C. Cederfjäll, 2005. Quality of life, self-care ability, and sense of coherence in hemodialysis patients: a comparative study. *Hemodial Int.* 9. Suppl 1: 8-14.
- Albæk, J. 2009. *Forestillinger om kvalitet og tværfaglighed på sygehuse. Skabelse af forestillinger i læge- og plejegrupperne angående relevans af ideer om kvalitetsudvikling gennem tolkningsprocesser*. Ph.d. thesis, CBS Ph.d. serie nr. 14/2009. Frederiksberg: Copenhagen Business School.
- Frederiksen, J. 2016. *Tværfaglige velfærdsprofessioner: Tværsamarbejde som en social praktik for den neoliberale velfærdsstats professioner*. Ph.D. thesis, Institut for Samfund og Globalisering. Roskilde: Roskilde Universitet.

- Frederiksen, J. 2017. Strategier for tværsamarbejde sætter professionsidentiteter under pres. *Tidsskrift for arbejdsliv* 19/2: 57-73.
- Olivares B. & J. Frederiksen, 2017. For the invisible patients best: Conflict between nurses' values and the implementation on continuity of care (unpublished).
- Bedell, W. & M. Kaszkin-Bettag, 2010. Coherence and health care cost-RCA actuarial study: A cost-effectiveness cohort study. *Alternative Therapies* 16/4: 26-31.
- Beedholm, K. & K. Frederiksen, 2015. Professioner og værdier i bevægelse – når målet er det aktive patientskab. *Michael Quarterly* 12/2: 153-166.
- Bourdieu, P. 1994. De tre former for teoretisk viden In *Pierre Bourdieu – centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*, S. Callewaert, M. Munk, M. Nørholm, & K.A. Petersen, eds. København: Akademisk Forlag, pp. 72-108.
- Bourdieu, P. 2000. *Konstens regler*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlägg
- Bourdieu, P. 2005. *Viden om viden og refleksivitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, P. 2007. *Den praktiske sans*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, P. 2014. *On the State, Lectures at Collège de France 1989-1992*. Cambridge/Malden: Polity Press.
- Bourdieu, P., Chamboredon, J.C. & J.C. Passeron, 1991. *The Craft of Sociology - Epistemological Preliminaries*. Berlin/New York: de Gruyter
- Bourdieu, P., Christin, O. & P.-É Will. 2010, En videnskab om statens praksisformer. *Praktiske grunde. Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsforskning* 1-2: 143-154.
- Bourdieu, P. & L.J.D. Wacquant, 2004. *Refleksiv sociologi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Broady, D. 1998. *Kapitalbegreppet som utbildningssociologisk verktøy*. Skeptron-häftan nr. 15. Uppsala: ILU, Uppsala universitet.
- Broady, D. & M. Palme, 1994. Pierre Bourdieus kultursociologi. In Harald Thuen & Sveinung Vaage (eds.): *Opdragelse til det moderne*. Oslo: Universitetsforlaget, 181-198.
- Callewaert, S. 1992. *Kultur, pædagogik og videnskab: habitus-begrebet og praktikt teorien hos Pierre Bourdieu*. København: Akademisk Forlag.
- Dansk Sygeplejeråd, 2015. *Samling af notater om sygeplejerskernes psykiske arbejdsmiljø 2015*. København: DSR analyse.
- Danske Patienter, 2013. *Mangel på sammenhæng i sundhedsvæsenet – fortalt af patienter og pårørende*. København K.: Danske Patienter.
- Delica, K.N. & A. Mathiesen, 2010. Et sociologisk refleksivt perspektiv på BUM-modellen. Skitse til en feltanalytisk anvendelse af organisationsbegrebet. *Praktiske grunde. Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsforskning* 1-2: 91-112.
- Gittel, J.H. 2012. *Effektivitet i sundhedsvæsenet – samarbejde, fleksibilitet og kvalitet*. København: Munksgaard.
- Holm-Petersen, C. & M. Strandberg Buch, 2014. *Litteratur om ledelse af samarbejde på tværs af sektorer i sundhedsvæsenet*. København K: KORA, Det Nationale Institut for Kommuner og Regioners Analyse og Forskning.

- Hood, C. & R. Dixon, 2015. *A Government that Works Better and Costs Less?* Oxford: Oxford University Press.
- Hovmark, H. 1996. *Konstitueringen af det universitetspædagogiske felt i Frankrig (ca.1960-1993). En analyse af en 'offentlig' diskurs*, Kandidatspeciale, Romansk institut, København: Københavns universitet.
- IKAS, 2008. *The Danish Healthcare Quality Program (version 1)*. Aarhus/København: The Danish Institute of Quality and Accreditation (IKAS).
- Klijn, E.H. 2012. New Public Management and Governance: A Comparison *In The Oxford Handbook of Governance (Oxford Handbooks)*, D.L. Faur, eds., pp. 201-214, Oxford: Oxford University Press.
- Kropp, K. 2009. Registrantanalyse I Hammerslev O. Arnholtz Hansen J.A. & Willig I. *Refleksiv sociologi i praksis*, pp. 173-189, København: Hans Reitzels Forlag.
- Larsen, K. & K. Esmark, 2013. Velfærdsstat, sundhed og kroppe under forandring – norske og danske studier. *Praktiske grunde. Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsforskning* 1-2: 5-14.
- LUP, 2016. *Den Landsdækkende undersøgelse af Patientoplevelser 2015*. Frederiksberg: Enhed for Evaluering og Brugerinddragelse for Regionerne.
- Marcussen, M. 2010. *Den danske model og globaliseringen*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- McAlearney, A.S., Terris, D., Hardacre, J., Spurgeon, P., Brown C., Baumgart, A., & M.E. Nyström, 2013. Organizational coherence in health care organizations: conceptual guidance to facilitate quality improvement and organizational change. *Qual Management Health Care*, 22/2: 86-99.
- Nepper Larsen, S. & I. Kryger Pedersen, 2011. *Sociologisk leksikon*. København: Hans Reitzels forlag.
- Nørholm M. 2008, *Om den sociale og symbolske funktion af uddannelsesevalueringer*, Ph.D.-thesis, Danmarks pædagogiske universitetsskole, Aarhus universitet. København: Hexis.
- Opheim, R., Fagermoen, M.S., Jelsness-Jørgensen, L.P., Bernklev, T. & B. Moum, 2014. Sense of Coherence in Patients with Inflammatory Bowel Disease. *Gastroenterology Research and Practice*, Vol. 2014.
- Petersen, K.A. 2001, (eds). *Praktikker i erhverv og uddannelse*. København: Akademisk Forlag.
- Petersen, K.A. & S. Callewaert, 2013. *Praxeologisk sygeplejevidenskab – hvad er det? – en diskussion med det subjektivistiske og det objektivistiske alternativ*. København: Forlaget Hexis.
- Petersen, K.A. & M. Høyen, 2008, (eds). *At sætte spor på en vandring fra Aquinas til Bourdieu – æresbog til Staf Callewaert*. København: Forlaget Hexis.
- Rauh, K.H., Andersen R. & J. Rosenberg, 2013. Visuel analog skala til post-operative smerter. *Ugeskrift for læger*, 175/24: 1712-16.
- Rigsrevisionen, 2009. *Beretning til Statsrevisorerne om sammenhængende patientforløb*. report, København: Folketinget.

- Strandberg-Nielsen, M., Nielsen, M.B. & A. Krasnik, 2006. Sundhedsaftaler som nyt styringsredskab: skal sikre sammenhæng i sundhedsvæsenet. *Tidsskrift for Dansk Sundhedsvæsen*, 82 (10), 334-337.
- Torfig, J. 2016. Bombe under 30 års styringstænkning: Hood og Dixon lægger New Public Management i graven. Netpublikation. www.denoffentlige.dk, besøgt senest 27.04.2017.
- WHO/Komiteen for sundhedsoplysning, 1988. Ottawa Charter for Health Promotion – om sundhedsfremme. København: Komiteen for sundhedsfremme.

Return of The Repressed: The Social Structure of Dreams

Contribution to a Social Oneirology

Jan Fredrik Hovden

Return of The Repressed: The Social Structure of Dreams. Whereas the correspondence between mental and social structures have been a central theme in sociology, few sociologists have shown any interest in the phenomena of dreams – in great contrast to the neighbouring disciplines of anthropology and psychology. Reviewing how the presence and content of dreams have been explained in antiquity and modern times, it is argued that typical dreams offer a potential fruitful subject for a sociology of dreams. Surveying 266 students for their social characteristics and their remembrance of forty typical dreams, the statistical analysis identifies links between social position and students' varying dreaming of power and powerlessness, and also between more symbolic and concrete dreams. The result is an interesting parallel to Bourdieu's studies of aesthetic dispositions, suggesting that dreams are fundamentally a form of social practice and reflecting the general unity of practice.

The dream does never trouble itself about things which are not deserving of our concern during the day.

Sigmund Freud, *The Interpretation of Dreams* (1913)

“For sociology, interested only in the man awake, the sleeper might as well be dead”, says Roger Bastide (1966).¹ In contrast to anthropology, where studies of dreams have been important for the understanding of the myths of primitive societies (“much of the content of dreams tends to become articulated in myths, and myths, or parts of myths, are retold in dreams”²), dreams have in sociology been seen as something “not within the competence of a sociology worthy of its name” (Kuper 1979: 645). Whereas Emilie Durkheim, the father of modern sociology, was interested in the correspondence between mental and social structures (Durkheim & Mauss 1963), he revealed little interest in dreams, and his pupil, Maurice Halbwachs, in his studies of the social nature of memories concluded that the sphere of dreams, unlike all other forms of human experience, was fundamentally outside society, being “based only on itself” (Halbwachs 1992: 42-43, 171-173).

A related imbalance between sociology and anthropology can be seen in their relation to the psychoanalytical movement: whereas major figures of anthropology took a great interest in psychoanalytic theory and tried applying its insights to the study of societies (e.g. Malinowski 2001), the tradition had little influence on sociological theory (Billig 1993). An important exception is here the work of The Frankfurt School, where several, like Herbert Marcuse in *Eros and Civilization* (1955), used ideas from psychoanalysis not for curing individual sickness, but for diagnosing the general disorder and repressive tendencies of modern Western societies. Of particular note in this context is the ideas, if not the actual synthesis, of Erich Fromm, who in the essay “Method and Function of an Analytical Social Psychology” (1932) forcefully argued for a reconciliation of historical materialism and psychoanalysis, with the aim to understand “the intellectual apparatus of a group, its libidinous and largely unconscious behaviour, in terms of its socio-economic structure.” (Fromm 1932: 483).

The idea of a systematic link between social conditions and mental life were, of course, present already in the work of Karl Marx (“Consciousness can never be anything but conscious being, and man’s being is his concrete life”; 1845: part I), and it has proved important in both psychological and sociological studies of social class, if not continuing the psychoanalytical tradition. In an extensive review of research on the psychology of class, Micheal Argyle (1994) for example suggests that “Middle-class people tend to be more inner-directed, and to have stronger achievement motivation, longer-term goals; working-class individuals tend to be more aggressive and authoritarian.” (Argyle 1994: 290). In sociology, such generalisations are probably most famously discussed in the work of Pierre Bourdieu, who in *Distinction* (1984) combines analyses of the objective life conditions of various classes (given by their relative volume and distribution of various forms of capital) with penetrating analyses of their general social and cultural orientation, e.g. in the conformist character of the lower classes which he argues are rooted in their dominated status (Bourdieu 1984: 374). There appear thus in sociology a curious gap, where the idea of a relation between the social conditions and mental life of social groups are well established, but where the nocturnal part of our mental life appears outside its interest. The sociologist closes his eyes when his subject goes to sleep.

Why do we dream? Old dreams, big dreams

“Ragnhildi dróttningu dreymdi drauma stóra ...”. Like many Norwegians, my first introduction to reading old Norse was through the story of Ragnhild Sigurdsdotter in *Heimskringla*, who dreamt that a seed taken from her gown grew into a white tree overspreading the whole of the land, heralding the birth of Harald Fairhair, the first king of Norway. Ragnhild’s husband Halfdan the Black, in contrast, never had any dreams, a circumstance he found so extraordinary that he consulted Thorleif Spake to find a remedy. His advice – to sleep in a sty – proved wise, and Halfdan dreamt he had long beautiful hair with many ringlets of various length –

where one ringlet surpassed all the others in beauty, lustre, and size. Thorleif interpreted the dream as one signalling a great number of heirs of various success, Snorre adding that “[i]t was the opinion of people that this [largest] ringlet betokened King Olaf the Saint”.

Halfdan and Ragnhild’s dreams are typical of one main theory that dominated most societies up to modern times, namely that dreams are supernatural messages, often sent by divine beings,³ giving extraordinary insights about oneself, the world and the future. This view is, of course, also present in the religious texts of the dominant world religions (in the Bible there are more than seventy references to dreams, those of the Pharaoh being perhaps the most well known, and most of the Korean was revealed to Mohammad in his dreams). The allusive nature of dreams – and in some cultures, the added threat that the dreams may also be false and malevolent (the dark-winged oneiroi of Greek mythology were daimones who could provide both true and misleading dreams) gave need for the consulting of specialised interpreters to find their true meaning.⁴

Another way of explaining dreams can be seen in the Norwegian medieval ballad *Draumkvedet* (The Dream Lay), which tells of the dream of Olav Åsteson who falls asleep on Christmas Eve and awakens on the thirteenth day (the Epiphany). He rides to church, seats himself on the doorstep and starts recounting his visions: “I have travelled up to the heavens and down to the dyke full dark, both have I seen the flames of hell and of heaven likewise a part.”⁵ Like Dante’s *Divina Commedia*, *Draumkvedet* tells of the final rewards of virtue and the punishment of sins (and like Dante, seeming to enjoy the punishment most). In contrast to the dreams of Ragnhild and Halfdan, Olav’s dream is not presented as allegorical, but as an account of the actual wanderings of the soul during sleep. This idea of dreams as (often perilous) excursions into supernatural realms, where extraordinary insights and aid can be gained is often associated with shamans, the “technicians of the sacred” (Eliade 1964), but as made clear by this example, is not exclusive to shamanism.

These traditional understandings of dreams – as supernatural messages or as experiences of the wandering soul – have two important attributes (besides their supernatural nature). The first is their similarity to epiphanies and visions in waking life, e.g. the trances of the Greek Oracles and the visions of religious saints.⁶ Their second feature is their enormous significance: they are “big dreams”, or in Malinowski’s words (2001: 77) they are “official dreams”, dreams of great importance for the whole community (c.f. Dr. King’s “I have a dream”). To these traditional beliefs there has emerged another theory, that dreams are the results of natural mental activity during sleep.⁷ While it is tempting to term this the modern type of dream theory, this label should be used with caution. First, traditional views of dreams are still very present in Western societies, both in modern folklore (e.g. in the idea of “true dreams” and “out of body”-experiences), in all major world religions and in new-age culture (e.g. in the works of Carlos Castaneda). Second, many of the modern ideas of dreams can be found in Ancient Greece.

Heraclitus, 400 BC, saw dreams as resulting from natural processes in the body and of little significance. Aristotle likewise denied a supernatural origin, observing that animals also dream in their sleep (a fact which also poses a problem for Freud's theory), and agreed with Hippocrates that dreams reflect bodily changes (for the latter, dreaming of springs and rivers was simply a signal of the onset of urogenital problems). Aristotle also speculated that the similarities between hallucinations and dreams had a common origin, and suggested that the reduced sensory input while asleep contributed to their distorted nature – both views which are much in line with modern biological dream research. Notably, Socrates' views on dreams attributed by Plato in *The Republic* (IX) also anticipate Freud's view of the unconscious:⁸ “In all of us, even in good men, there is a lawless wild-beast nature, which peers out in our sleep.” (A feature of dreams which later intensely worried St. Augustine, who feared that God would hold him responsible for the content of his dreams).⁹

From private myths to cholinergic hyperstimulation

While leaving aside supernatural explanations meant that dream research had to move from a cosmological scale to that of the profane and private realm, the bizarre nature and unintelligibility of dreams continued to fascinate scholars. While many clues to the unconscious were given through advances in medicine in the late 18th century (e.g. neurologists Jean-Marie Charcot and Pierre Janet's exploration of the hypnotic phenomena) and many of Sigmund Freud's central ideas of the mind were not original (the concept of Id, for example, can probably be traced back to Nietzsche's concept of “das Es” introduced in *Also Sprach Zarathustra* (1883-1885: ch. 4, part I). Freud's theory of dreams set forth in *Die Traumdeutung* (1899), however, had enormous impact and cannot be ignored by a sociology of dreams.

Freud's central idea was that dreams are fundamentally the hallucinatory fulfilment of a forbidden wish, and in order to not disturb the sleeper, had to be concealed by a process he termed dream work (*traumarbeit*). Repressed cravings for masturbation, for example, could through dream work take on the image of one's teeth falling out (Freud 1899), illustrating the techniques of representation (a thought is translated to an image – dreams are thus essentially a product of remediation), condensation (a complex of ideas is reduced to a single image), symbolisation (a disturbing image is substituted by a more neutral one) and displacement (the image is replaced by a related, but less threatening image).

To unravel this nightly rebus, Freud famously introduced a specific interview technique, where free association of the dreamer would lead the analyst from the dream to its original impulse. Carl Gustav Jung famously fell out with Freud over the question of the importance of sexuality, seeing the dream instead as natural expressions of universal psychic characteristics common to all humans (which he first termed primordial images and later archetypes) and fulfilling a compensatory function by bringing to attention the shortcomings and imbalances in the dream-

er's life, providing "a spontaneous self-portrayal, in symbolic form, of the actual situation in the unconscious" (cited in Stevens 1995: 66). Thus, whereas dreams for Freud gave insight into the infantile cravings and fears, the dream for Jung also informed us of "ineluctable truths, philosophical pronouncements, illusions, wild fantasies, memories, plans, anticipations, irrational experiences, even telepathic visions, and heaven knows what besides" (cited in Stevens 1995: 66).

Modern biological research has not been kind to the psychoanalytic tradition. In the view of J. Allen Hobson (2002), both Freud and Jung represent a continuity with the traditional speculation on the divine nature of dreams,¹⁰ and many of their ideas appear erroneous in light of advances in brain biology. E.g. whereas the incoherent and confused nature of the dream for Freud was a disguise of unacceptable wishes, the activation-synthesis model convincingly explains this as an outcome of inactivation of various parts of the brain in its sleep state. Delusional beliefs in dreams are in the same model not "primary processes", but an effect of the loss of working memory from inactivation of the Dorsolateral prefrontal cortex, and strong emotions in dreams are explained as "cholinergic hyperstimulation of amygdala and related temporal lobe structures" (Hobson 2002: 16-25). And so forth. Strikingly, whereas Freud and Jung focused on the dream content, modern biological research see this of secondary interest to its form.

Compromising these views, psychiatrist Anthony Stevens says that we have reached the point in the history of oneirology (the study of dreams) where it is simply not good enough to discuss dreams as if they were purely psychological or entirely neurophysiological phenomena – they clearly are both (Stevens 1995: 3). Even so, one might wonder if our understanding of dreams could not also gain something by also considering them as social phenomena. For this argument an empirical exercise is in order.

On method

I agree with Griffith et al. (Griffith, Myiyagi & Tago 1958: 1173) that rather than unique dreams, the typical dreams appear as the most fruitful object for the sociologist. Whereas unique dreams may appear only once in a lifetime, typical dreams (flying, being nude in public, finding money etc.) are repeated and common for many of us, and their status as social facts in Durkheim's sense is also reinforced by the fact that such common nightly narratives and images are largely outside the explanatory realm of biologically informed dream research (Hobson 2002) and, intriguingly, have also proven troublesome for psychoanalysis, as Freud himself admitted his lack of success in identifying their origin using the technique of free association (Freud 1899: V).

As a modest experiment to study the relation between social conditions and dream content, I in 2004 and 2006 asked bachelor students from Volda University College to participate anonymously in a short web survey of their dreams. They were not given any particular briefing beforehand, being told simply that it was a methodological experiment. 266 responded, a response rate of 79%.¹¹ The ques-

tionnaire included ten questions: gender, five indicators on social background (fathers income, type and length of education, political office and interest in four art forms), and four general questions on their dreams, including types of dreams (“Have you ever dreamt of ...”, 40 categories, where 34 were borrowed from a comparative study of American and Japanese college students in 1958 (Griffith et al. 1958), their general logical consistency (from Domhoff 1962), how often they remembered their dreams, and the general possibility that their dreams could have happened in real life (from Goldenberg 1963).

Such a sociological survey of dreams offers an exemplary methodological case as it combines, in a condensed form, many of the common problems for a survey enquiry: the fickleness of memory (everyone dreams, but who remembers them? Are some types of dreams more easily remembered? Or even worse, are some types of dreams more easily recalled by some social groups?), different willingness to disclose private information (like dreaming of sex), lack of relevant categories (if any students were dreaming of seven fat and seven thin cows, we will never know), the problems of simple classification of complex phenomena (would two persons having the same dream assign it to different categories?) and so forth. At the same time, whereas the reduction of complex dreams to simple “types” in a questionnaire is in one way not more problematic than asking people if they enjoy “modern classical music” rather than “the Leningrad Symphony”, Freud’s insistence on the generally loose connection between the dream image and its important elements¹² adds to the pile of methodological worries.¹³

Culture dreams

The order of regularity of the different types of dreams tend to be roughly similar among the Norwegian students in 2004/6 and the American students in 1958. For example, dreams of falling, school, being attacked or pursued and sexual experiences are among the most common types in both groups. The main differences appear to follow obvious cultural and national differences. For example, that dreams of a sexual nature and nudity are more common among the Norwegian students (and with smaller differences between the sexes) seems plausible to interpret as reflecting different attitudes to sex and differences in gender socialisation. Likewise, the greater “popularity” of many dreams in USA in 1958 can probably be attributed to obvious differences, e.g. in material conditions (dreams of eating delicious food or finding money), fauna (snakes) and penal systems (being hanged). The fact that many dream types appear more common in USA in 1958, in particular those related to intense feelings of helplessness and impotence (being smothered, tied up, locked up, being dead e.t.c.) suggests several explanations, but our main concern here is that the data suggest a cultural and national character of dreams which cannot easily be explained as due to natural differences in brain biology, making them a viable sociological object (c.f. the argument for a sociological study of suicide by Durkheim 1979). More detailed comparisons are probably best not made, as the lack of precise information on the sampling and

survey situation of the American students makes it difficult to assess the comparability of the samples.

Table 1. Distribution of some typical dreams.

Norwegian students 2004/6 and American students 1958. Percentages.

DREAM HAVE YOU EVER DREAMED OF? .... (N=250)	NORWAY 2004/06			USA 1958		
	MALE (N=97)	FEMALE (N=168)	TOTAL* (N=168)	MALE (N=266)	FEMALE (N=134)	TOTAL* (N=116)
sexual experiences	95	79	87	93	36	64
being attacked or pursued	80	85	83	77	78	77
falling	68	70	69	80	85	83
loved person to be dead	54	73	64	49	67	58
school, teachers, studying	56	60	58	60	84	72
flying or soaring through air	64	48	56	32	35	34
falling with fear	53	59	56	62	73	68
arriving too late	54	56	55	60	67	64
being nude	60	48	54	48	37	42
trying again and again to do something	49	46	48	68	75	71
lose an important object#	52	42	47			
being on the verge of falling	38	54	46	52	41	46
being frozen with fright	37	38	38	53	64	58
eating delicious food	34	26	30	57	67	62
wild, violent beasts	32	27	30	33	27	30
dead people as though alive	21	38	30	40	53	47
killing someone	34	24	29	38	11	25
being inappropriately dressed	25	29	27	39	54	47
swimming	21	32	27	47	58	52
your teeth falling out	18	29	24	13	30	21
get suddenly rich, e.g. by Lotto#	27	20	24			
fire	23	23	23	33	50	41
failing an examination	13	29	21	34	44	39
having superior knowledge or mental ability	25	16	21	28	23	25
falling without fear	23	18	21	33	34	33
lunatics or insane people	16	24	20	22	29	26
finding money	25	8	17	61	50	56
being locked up	12	21	17	55	58	57
being tied, unable to move	9	20	15	28	34	31
being smothered, unable to breathe	12	17	15	42	47	45
snakes	9	20	15	43	55	49
having superior artistic abilities#	20	6	13			
seeing self as dead	8	15	12	33	34	33
seeing oneself in mirror	5	14	10	8	17	13
creatures, part animal, part human	10	8	9	19	10	15
being buried alive	8	9	9	15	15	15
being hanged by neck	0	1	1	5	1	3

* = adjusted for gender. ✱ = only Norwegian students.

The statistics for the American students are from Griffith, Myiyagi & Tago (1958).

The space of dreams

Given a research object as ambiguous as dreams, we should first focus on the formal, statistical differences in the data, in this case using multiple correspondence analysis: What kinds of dreams tend to be linked? Are there important instances of dreams which are commonly dreamed by some groups but not by others? Furthermore, are such differences systematically linked to the dreamers' so-

cial characteristics (father's class and the respondents' gender), and other characteristics of their dream life?

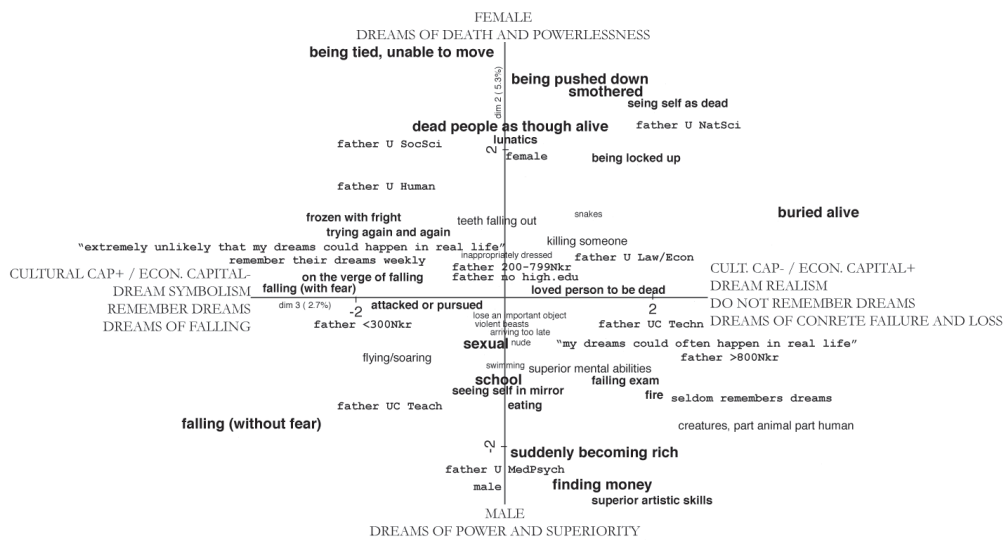
The statistically most important difference in the students' responses to the list of 35 dreams, is that some say they remember having many of these dreams and some fewer, and this general propensity constitutes the first axis of difference. This is not shown in figure 1, as it is not very important: while it may suggest a form of dream omnivourism it might just as likely express the bias necessary present in any simple list of complex phenomena, and while this tendency is linked to the general frequency of dream recall, it is not linked to any other observable characteristics.

The second axis, and the first one of analytical importance (top-down in figure 1) first and foremost opposes those who – more often – say that they remember dreams of extreme situations of being helpless and powerless (being tied and unable to move, being pushed down, smothered, being dead etc.) contra those who more often recall dreams of power and superiority (becoming suddenly rich, finding money, having superior artistic or mental abilities). The former are also more likely to have dreams involving dead people, and the latter to dream of flying or falling without fear, school and dreams of a sexual nature. In general, this axis opposes female and male students.

The third axis is more ambiguous. At one hand (left in the map) it is linked to dreams involving flying or falling, the latter which might be both joyful and fearful experiences, and also dreams involving frustration over the inability to do something (trying again and again), being immobilised (frozen with fear) or being attacked/pursued. These students are opposed to those (on the right side) whose dreams appear to be characterised by their concreteness and finality – total powerlessness (being dead, locked in, buried alive), and definite, realistic fears (the death of loved ones, failing exams, fire). This axis is clearly linked to differences in class backgrounds: the “falling” dreams are more common among students whose fathers have educations suggesting a higher than average cultural capital (university educations in humanistic or social disciplines, or being teachers) to those with fathers whose educations are from the natural sciences, or of a technical or economic nature and higher economic capital. The axis is not linked to father's educational level, suggesting that it is primarily linked to capital composition, not capital volume (Bourdieu 1984: 176).¹⁴ The same opposition is also linked to differences in dream recall (the “fallers” say they remember their dreams more often) and dream realism (fewer of them agree that their dreams could, even with some modification, have happened in their real life).

Figure 1. The space of dreams. Students 2004/6, axis 2-3.¹⁵

The formal patterns – the free statistical associations between having different types of dreams, the social characteristics of the respondent and their recollection of their general propensity to remember their dreams and their probability to happen in real life – are quite easy to establish. An interpretation of these patterns, however, appear to extremely easily lead to an endless series of ad hoc hypotheses, if only because, as Gaston Bachelard said of the flame as a scientific object, that it's initial charm "... is so strong that it still has the power to warp the minds of the clearest thinkers and to keep bringing them back to the poetic fold in which dreams replace thought" (1964: 2). The most general problem – besides the fundamental ambiguity of the dream categories (e.g. some might dream of killing someone by accident, other by purpose, it might be linked to intense feelings of grief or sadistic satisfaction, the victim might be faceless or a spouse, the dream may recur often or only once etc.) – is related to the dream as an expression of a state or its negation, and it's effectiveness in disguising it's origins.

For an empirically minded sociologist, this appears as an excellent place to end the essay, quote Wittgenstein (“Whereof one cannot speak, thereof one must be silent”), and get out of here, leaving the dream of a sociology of dreams to rest. Alas, we cannot be satisfied with a formal description of such differences, and we must move into the interpretative realm of dreams, even if we, by this, risk becoming dreamers ourselves.

Return of the repressed

A starting point for our interpretation – in light of the statistical patterns we have unveiled – is to follow Freud’s argument for the dream as wish fulfilment. This idea appear easily applicable for the less privileged male students, whose dreams

of being rich and powerful appear as a relatively straightforward fulfilment of (sexual) wishes. But how can we then explain that female students more often dream of being utterly helpless, in the power of others (being tied, pushed down, smothered)? Interestingly, for Freud, this can also be wish-fulfilment: it might be the fulfilment of a repressed wish following straightforward infantile-sexual ideas, or a wish for self-punishment (what Freud termed a “punishment dream”) for other repressed cravings, or even the fulfilment of a repressed fear. In the last cases the painful aspects of the dreams can be balanced by the immense gratification of articulating the repressed (Freud 1899: VII-C). This explanation is, of course, marred by being unfalsifiable. If it was the other way around – that women more often dreamt of being powerful, we would just reverse the explanation and see it as a form of wish fulfilment. Why female students systematically dream more often of being powerless, and not powerful, however, appear unexplainable by Freud.

In a Jungian interpretation, in contrast, the female students’ dreams of being tied might be seen not as wish fulfilment, but as an allegory which bring to self-attention a general lack of freedom in their lives. It is not difficult to bring this idea to a sociological level, and interpret the females’ dream profile as expressing fundamental social structures where they are in a dominated position, and their dreams of being violated, rather than a wish-fulfilment, as a (sub)conscious recognition of this position, where their nightly violation echoes the daily symbolic violence they are subject to.

Several similar suggestions of a social isomorphism between various types of dreams and the social (class) origins of the student can be seen in figure 1. First, students from the most culturally privileged backgrounds, and in particular the male students from these classes – who thus combine a double dominant position and are furthest from social necessity – are also the most prone to report of pleasurable dreams of flying, bringing to mind Bourdieu’s description of the new petite-bourgeoisie as having “a dream of social flying” and wishing to “defy the gravity of the social field” (Bourdieu 1984: 370). The fact that the less culturally privileged (and, in particular, the female) students are, by contrast, prone to dream of being locked up, being smothered, or even – as a final defeat – seeing themselves as dead or buried alive, can by a similar logic be seen as powerful expressions of a dominated position (noting that women and working-class members are those who generally feel strongest the calls for conformity and loyalty to the group), and echoing the fact that distribution of symbolic capital, and thus of one’s social importance, is also a distribution of reasons of living (Bourdieu 2000: 241).

Also of note is that whereas students rich in inherited cultural capital do have dreams which suggest fear of failure (being on the verge of falling or falling with fear, trying something repeatedly without success), it is usually a symbolised failure or a fear of possible failure, whereas the dreams of their social counterparts are of concrete and final failure and loss: being buried alive, being dead, failing

exams, fire, loved one's being dead, an aesthetic realism or barbarism which is also expressed in their greater propensity to say that their dreams could have happened in real life. While bringing to mind the different aesthetic dispositions of different classes (c.f. in particular Bourdieu 1984: 44-47), the fact that the culturally most privileged, like the museum visitors in *The Love of Art* (Bourdieu, Darbel & Schnapper 1991), also are more likely to remember anything from their rummages in their nightly halls of images is also suggestive that dream recall, like dream manufacture, is linked to aesthetic competence in waking life.¹⁶

The observed differences in dreaming – between male and female students, and between students of varying social inheritance – do in this way appear to follow a logic where their different social distance to necessity and thus their chances of failure are expressed. It is also linked to different aesthetic distancing to the dream image in a way which appear homologous to Bourdieu's main argument in *Distinction*. Taken together, this suggests the hypothesis that the "choice" of typical dreams follow the social logic of taste, and similarly involve a socially grounded aesthetics and competence. Ultimately, this homology between dreaming and waking life also suggests that, minus their bizarre formal qualities, which are very probably largely due to the brain biology of sleep, dreams are fundamentally a form of social practice and reflecting the general unity of practice (c.f. Bourdieu 1990: 102).

Considering this interpretation, one might also wonder if some of the appeal of dreams in our culture may not itself be a form of social repression, as dreams' seemingly bizarre and unregulated nature might lend them to fulfil a social function – namely to contribute to the myth of the free and essentially unsocialised, unrepressed, private core of our being, as we all, in the popular imagination – factory workers, academics, accountants and bus drivers – become artists and astronauts at nightfall.

Jan Fredrik Hovden, Professor, Institutt for informasjons- og medievitenskap, Universitetet i Bergen, jan.hovden@uib.no

Notes

¹ This work have earlier appeared in *Hunting High and Low*, eds. Hovden and Knapskog (Oslo: Spartacus/Scandinavian Academic Press, 2012).

² Kenelm Burridge on Tangu society, quoted in Kuper (1979: 645).

³ Note that dreams in many instances appear as unmediated insights. For example, the god Balder in *Vegtamskvida* (in the *Poetic Edda*) has baleful dreams, which investigated by Odin in his visit to Hel turns out to be an omen of Balder's forthcoming death. Even gods may thus dream.

⁴ Of course, such interpretation constitutes an important form of social control. Among the Omaha Indians, for example, where entrance to powerful societies was based on the mythical visions of young men, Margaret Mead notes that

those not coming from elite families were usually being told their vision was not authentic and turned down (Mead 1964).

- ⁵ The English translation are from the English edition by Knut Liestøl (1946).
- ⁶ Such visions also appear in more modern figures, like Adolf Hitler who was reportedly convinced of his divine mission through first a prophetic dream which helped him escape a gun strike at the Bavarian front in 1917, and later a vision in 1938 from the balcony at Schloss Schönbrunn in Vienna of Odin in the skies pointing east, affirming his plans to invade Russia (both epiphanies are described in Stevens (1995: 293-297).
- ⁷ The classification of three main theories of dreams are from Stevens (1995).
- ⁸ If a sociological study of dreams need a founding figure, the most suitable candidate (if one can overlook his interest in divination) is probably Artemidorus (c. 200 BC), who for the *Oneirocritica*, his five-volume work on dreams, interviewed more than 3000 persons, taking great care to record not only their dreams in great detail, but also what were happening in the their waking life (including their occupation).
- ⁹ For the review of the ideas of dreams in Greek antiquity I am particularly indebted to William V. Harris' *Dreams and Experience in Classical Antiquity* (2009).
- ¹⁰ "For all pre-modern analysts of dream content, the dream as it is experienced by the dreamer is not what it appears to be ... Sigmund Freud picked up on the distorted message idea and acted as the high priest whose psychological skills could tell the patient things he did not know about himself. All of these systems, including psychoanalysis, are essentially religions in that they are based on faith in an agency that gives hidden directives." (Hobson 2002: 16).
- ¹¹ 114 responded in 2004, 152 in 2006.
- ¹² "These very dream thoughts which, going by my feelings, have a claim to the greatest importance are either not present at all in the dream content, or are represented by some remote allusion in some obscure region of the dream." (Freud 1899: II).
- ¹³ Some of these methodological shortcomings could obviously have been improved by simple procedures. An alternative approach for a structural study of dreams, following the pioneer work of psychologists Calvin S. Hall and Robert Van de Castle would be instead to provide the students with dream journals to be filled out on awakening, which could later be coded through content analysis (cf. Domhoff 1996).
- ¹⁴ The fact that the analysis was done on bachelor students following a course in Media Studies at a regional college, that is, a social group with great social homogeneity (of age in particular, but also in terms of social backgrounds – where in particular working-class backgrounds are very uncommon) probably is one reason for the absence of this vertical social dimension.

- ¹⁵ This statistical model of the space of student dreams is the result of a multiple correspondence analysis of 266 students and their recall (yes / no) of ever having dreamt an of a list of 35 typical dreams (the most uncommon dreams were excluded). Indicators of social class (father's type of education and income), gender and two questions regarding how often they recalled their dreams and their general realism were then projected into this space as supplementary points, without influencing the construction. The logic of the analysis is similar to Bourdieu's studies of variants of dominant and petite-bourgeoise taste in *Distinction* (1984: 262,340), which is often termed a symbolic space (in contrast to the social space constructed by the main analysis in that book). Benzécri's modified rates of inertia (Le Roux & Rouanet 2010, 39) for the first five axes are 48.8%, 13.0%, 9.2%, 7.1% and 6.2%. Categories in bold type are important modalities (Rouanet & Le Roux 1993: 218) whose contributions to the second or third axis exceed the average. The size of the fonts are general indicators of the quality of a category's representation in this space, larger fonts being better.
- ¹⁶ A possible related finding that two dream types (which were not included in the MCA because of their difference to the other types of dreams) of being very near to – or far away from – an object in a non-sexual way are both associated with culturally privileged backgrounds (west-southwest in the map), likewise suggest that the recall of details and aesthetic properties of dreams expresses a general aesthetic competence.

References

- Argyle, Michael. 1994. *The psychology of social class*. London: Routledge.
- Bachelard, Gaston. 1964. *The psychoanalysis of fire*. Boston: Beacon.
- Bastide, Roger. 1966. "The Sociology of the Dream." In *The Dream and Human Societies*, edited by G. E. Von Grunebaum and Roger Caillois. London: Cambridge University Press.
- Billig, Micheal. 1993. Psychology. In *The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought*, edited by William Outhwaite and Tom Bottomore. Oxford: Blackwell.
- Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre. 1990. *The Logic of Practice*. Oxford: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 2000. *Pascalian meditations*. Oxford: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre, Alain Darbel, and Dominique Schnapper. 1991. *The love of art : European art museums and their public*. Oxford: Polity Press.
- Domhoff, G. William. 1962. "A quantitative study of dream content using an objective indicator of dreaming." Dr. thesis, University of Miami.

- Domhoff, G. William. 1996. *Finding Meaning in Dreams. A Quantitative Approach*. New York: Plenum Press.
- Durkheim, Emile. 1979. *Suicide. A study in sociology*. New York: Free Press.
- Durkheim, Emile, and Marcel Mauss. 1963. *Primitive Classification*. Chicago: UCP.
- Eliade, Mircea. 1964. *Shamanism: archaic techniques of ecstasy*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Freud, Sigmund. 1899. "Die Traumdeutung." In: Project Gutenberg. <http://gutenberg.spiegel.de/buch/907/1>.
- Fromm, Erich. 1932. "Method and Function of an Analytical Social Psychology." In *The Essential Frankfurt School Reader*, edited by Andrew Arato and Eike Gabhardt. New York: Urizen Books.
- Goldenberg, Gary M. 1963. "An investigation of primary-process thinking in the manifest dream report." Dr. thesis, Wayne State University.
- Griffith, Richard M., Otoyamiyagi, and Akira Tago. 1958. "The Universality of Typical Dreams: Japanese vs. Americans." *American Anthropologist* 60 (6): 1173-1179.
- Halbwachs, Maurice. 1992. *On Collective Memory*. Chicago: UCP.
- Harris, William V. 2009. *Dreams and experience in classical antiquity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hobson, J. Allan. 2002. *Dreaming. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kuper, Adam. 1979. "A Structural Approach To Dreams." *Man* 14 (4):645-662.
- Malinowski, Bronislaw. 2001. *Sex and repression in savage society*. Routledge classics. London: Routledge.
- Marcuse, Herbert. 1955. "Eros and Civilization." <http://www.marxists.org/reference/archive/marcuse/works/eros-civilisation>.
- Marx, Karl. 1845. "The German Ideology." The Marx-Engels Archive, accessed 16.11.05. <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/german-ideology/ch01b.htm>.
- Mead, Margaret. 1964. *Continuities in cultural evolution*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Moe, Moltke. 1894. "Draumkvææ." <http://www-bib.hive.no/galleri/draumkvedet/moe.html>.
- Nietzsche, Friedrich Wilhelm. 1883-1885. "Also sprach Zarathustra." In Project Gutenberg. <http://www.gutenberg.org/ebooks/7205>.
- Plato. 1977. "The Republic." In *The Portable Plato*. London: Penguin.
- Stevens, Anthony. 1996. *Private myths : dreams and dreaming*. London: Penguin Books.
- Sturlason, Snorre, and Knut Liestøl. 1946. *Heimskringla*. Oslo: H. Aschehough & Co.

Dominans med dobbelte implikationer – mænd i omsorgsfag

Lene Ingemann Brandt

Domination with double implications – on men in social and healthcare positions. This article deals with the implications of gender in terms of practices, work divisions and positions, by a short-term female-related education with internship at nursing homes. The article shows that the social and healthcare assistant education, with double implications, contributes to an *order* that *naturally* but unnoticed favors men, while women simultaneously dominates in the female space and do not consider men to be able to perform the same task she has always performed. The empirical material consists of 15 interviews with social and health care students (men and women) and observation studies at three nursing homes, while the theoretical basis for the analysis relates to Bourdieu's contribution regarding *The Masculine Domination* (Bourdieu 1999b).

Keywords: Bourdieu, gender, care, education, drop-out

Denne artikel beskæftiger sig med, hvorledes køn sætter sig igennem på en arbejdsplads med få mænd og mange kvinder, indenfor et erhverv, der knytter sig til typiske kvindelige gøremål. Det empiriske materiale udgøres af 15 interviews med social- og sundhedshjælperelever samt observationsstudier på tre plejehjem, mens det teoretiske afsæt for analysen, knytter sig til Bourdieus bidrag omhandlende *Den maskuline dominans* (Bourdieu 1999b), hvor køn og klasse samt symbolsk vold ses som centrale begreber. Artiklen har et todelt ærinde. På den ene side fremskrives der her en empirisk dobbelt pointe omhandlende mænds værdsettelse og ekskludering indenfor omsorgsfag, mens en teoretisk pointe til dels udfordrer tænkningen om *den maskuline dominans* indenfor et reproduktivt feminint arbejdsområde, der her ses med dobbelte implikationer, og hvor den maskuline dominans omvendt homologt bliver til en kvindelig dominans. Senere i artiklen vises eksempler herpå.

Det empiriske materiale stammer fra et ph.d.-projekt omhandlende uddannelsessociologiske og livshistoriske perspektiver på orienteringen mod eller fra social- og sundhedshjælperuddannelsen (Brandt 2013), og med afsæt i et genstandsfelt knyttet til frafald og fastholdelse af elever i erhvervsuddannelse.¹ Fokus har i denne afhandling *ikke* været *køn*, forstået som et socialt konstrueret køn, der

kan ses som virksomt i forhold til, hvorvidt elever gennemfører en kvindekønnoteret uddannelse eller ej. I hvert fald ikke for en start. Fra forfatterens side har der været en bevidsthed om, at køn kan have betydning for gennemførelse af en uddannelse der historisk set, og altovervejende, rekrutterer kvinder, og hvis arbejdsfunktioner knytter sig til omsorg, pleje og personlig hygiejne. Alligevel har det præliminære fokus været på social- og sundhedshjælperelevernes *socialt skabte motiver* til orienteringen mod eller fra SOSU uddannelsen – om ikke i et kønsneutralt perspektiv, så dog (køns) nedtonet. En sådan adskillelse og distinktion har dog vist sig ikke mulig. Køn har så at sige *vist sig* og er blevet et fund, der blev fundet uden at være ledt efter. Køn er hermed en form for ubekendt, der i afhandlingen bidrager med svar på, hvorledes køn organiserer sig diskursivt og ikke diskursivt i mentale og fysiske strukturer, og hvorfor det kan synes fordelagtigt eller lidet attraktivt at uddanne sig indenfor en *kvindebranche*, hvor mandlige social- og sundhedshjælper udgør blot 6 %.

Kønnet forskning og køn på begreb

Mænd udgør således en ganske lille andel indenfor social- og sundhedsområdet, og med blikket rettet mod andre såkaldte traditionelle kvindefag er tendensen med den lave mandlige repræsentation den samme. Eksempelvis uddanner kun ganske få kvinder sig som mekanikere (Hansen 2011), mens få mænd ernærer sig som sygeplejersker (Warming 2016). Adskillige forskere beskæftiger sig med betydningen af køn i forhold til at forstå implikationerne af den antalsmæssige asymmetri indenfor uddannelse og erhverv, og viser bl.a. hvordan det underrepræsenterede *køn* på en arbejdsplads i forhold til majoritetsgruppen, indebærer en særlig opmærksomhed der dog samtidig fordrer tilslutning til den gældende orden (Havung 2000:183). Dette ses bl.a. i undersøgelser, hvor køn betegnes som *et potentiale*, og hvor den marginale position ses som fordelagtig og samtidig knyttet til visse forventninger (Bloksgaard og Faber 2004:97). Fra undersøgelser indenfor det pædagogiske område fremhæves det, at mænd i daginstitutioner skyndes til at være en maskulin *modvægt* til kvinder, mens det samtidig forventes, at mænd kan udøve nødvendige omsorgsopgaver, der kan vinke farvel, pudse næser og skifte ble (Nielsen 2005). Desuden viser arbejdsdelinger, hvorledes kvinder står for indkøb og mænd for reparationer, og at pædagogiske institutioner i det hele taget er præget af traditionelle forestillinger om, hvad mænd og kvinder gør (Krøjer 2003:80). Fokus i disse undersøgelser kan således siges at omhandle, hvordan kønsopdelte uddannelser skaber kønsopdelte arbejdsmarkeder (Emerek & Holt 2008), og hvordan køn reproduceres indenfor visse uddannelser og erhverv (Møller Pedersen 2005). I de senere år har opmærksomheden på sammenhængen mellem køn og uddannelse, også været rettet mod uddannelsesfrekvens, frafald og motivation (Hutters, Nielsen og Görlich 2013). Det ses her at drenge er kommet i flertal i restgruppen af unge uden afsluttet uddannelse udover grundskolen, hvilket har foranlediget et øget fokus på drenge vilkår og veje i uddannelsessystemet (Jørgensen 2013), såvel som på betydningen af køn i forhold til sociale tilhørsfor-

hold og social klasse (Wyn og Dwyer 2000; Nielsen & Sørensen 2004; Thomsen 2011).

I forhold til diskussionen om, hvad køn gør, og hvilke implikationer køn har, rejses samtidig spørgsmålet om, hvad køn egentlig er for en størrelse. Køn er et hyppigt anvendt begreb, selvom køn for så vidt er svært at sætte på begreb, og svært at identificere. Desuden er der inden for nyere kønsforskning ikke konsensus om kønsbegrebets ontologiske og epistemologiske afsæt, eller hvorledes køn sætter sig igennem. Diskussioner i forhold hertil drejer sig bl.a. om, hvorvidt sociale og kulturelle kønsudtryk og handlinger kan siges at være knyttet til biologiske forhold (Knudsen 2008; Zlotnik 2004), eller om biologi netop overdetermineres og gør biologisk køn til en grundlæggende forklaringsfaktor, der ser bort fra sociologiske forhold (Nørholm 2005:271). Samtidig udfordres kønsbegrebet af forskellige positioner der tænker køn så at sige på tværs af køn, og som et køn, der ikke har faste konturer og stabil substans, men som kan forandres og ændre udtryk, det vil sige hvor køn ikke er noget man *er*, men noget man *gør* og *bliver* (Søndergaard 2007).

Køn som social konstruktion

I denne artikel tages der afsæt i et kønsbegreb, der er inspireret af Pierre Bourdieus tænkning og knyttet til habitus som produkt af kultur og historie, hvor det er centralt ikke at sammenblande biologisk køn med socialt køn, og hvor køn først og fremmest spiller en rolle som struktureringsprincip for tanke og handling.

Ifølge Bourdieu skal agents opfattelses- tanke- og handlemønstre ses i forhold til en social genese, hvor praktikkerne i høj grad er styret af kropsliggjorte dynamikker, der ikke umiddelbart er tilgængelige for bevidste selvrefleksioner. Bourdieus ærinde er at afdække, hvorledes magtstrukturer konstitueres og reproduceres over tid, og hvordan dominerende grupper upåagtet og miskendt viderefører dominansen over andre mindre magtfulde grupper. Et eksempel herpå ses i Bourdieus arbejder om det sociale køn, der har afsæt i det kabylske samfund i Algeriet. Her vises en konsekvent dyrkelse af mandlighedens primat, der kan bruges som et *forstørret billede*, af hvorledes forskelle mellem mænd og kvinder reproduceres, og hvordan et system af princip for opfattelse og inddeling lever videre i det socialt ubevidste (Callewaert 1994:21). Ifølge Bourdieu er konstruktionen mellem mand og kvinde homologt med dominant og domineret, hvor kvinden indtager en underordnet position, der karakteristisk for den symbolske vold opleves miskendt af de implicerede og opretholdes gensidigt. Bourdieu formulerer det således, at den maskuline dominans er en symbolsk dominans, der udøves ikke i de erkendende bevidstheders rene logik, men gennem de skemaer for opfattelse, vurdering og handling, der konstituerer forskellige slags habitus; disse skemaer går forud for bevidsthedens beslutninger og viljens kontrol og ligger til grund for et erkendelsesforhold, der står meget uklart for det selv (Bourdieu 1999b:52).

Den symbolske vold ligger således i, at det mandlige herredømme erfares så selvfølgelig, at det ikke opleves som sådant og ikke behøver retfærdiggørelse,

idet kvinder er blevet socialiseret ind i en tankestruktur, der definerer dem som mindreværdige ”med en kærlighed til deres skæbne” (Bourdieu 1999b:52). Opdelingen mellem kønnene ses som et system af homologe modsætninger, der er indskrevet i de objektive og mentale strukturer gennem tusind år, og som forekommer indlysende og ”i sagens natur” (Bourdieu 1999b:16). Eksempelvis ses det i fordelingen af aktiviteter, hvorledes kvinder tager sig af det indre og det private, det fugtige, det snavsede og monotone, som hører til de huslige gøremål, herunder pasning af børn og dyr, mens manden forestår det officielle og det ydre, det rå og det tørre, og de handlinger som er kortvarige, og ind imellem farlige og spektakulære såsom slagting eller deltagelse i krig. Desuden er det inkorporeret i habitus, hvorledes mænd og kvinder taler, hvordan man opfører sig, sætter sig, bruger sit blik mv. (Bourdieu 1999b:43).

Køn og klasse set i relation

Når der tales om køn som social konstruktion, må der samtidig ifølge Bourdieu, tales om social klasse (Bourdieu 1995). Med klassebegrebet forsøger Bourdieu at forstå den sociale orden og de sociale praktikker, der er knyttet til en given placering i det sociale rum, og som udtrykker, at der til hver klasse af positioner svarer en klasse af homologe dispositioner og smagspræferencer. Køn og klasse skal således analyseres sammen, idet betydningen af køn afhænger af klasse og omvendt, og køn er i lighed med klasse en bestemt praksis, hvilket vil sige, at kønnenes praktikker er forskellige alt efter, hvilken klasse agenterne tilhører, og afhænger af, hvilke værdier der er efterstræbelsesværdige i det sociale rum. Bourdieu formulerer det således, at det er lige så ”umuligt at skille egenskaber ved kønnet fra egenskaber ved klassen, som at skille citronens gule farve fra dens surhed” (Bourdieu:1979a:119-120).

De synlige forandringer der skjuler de uændrede forhold

I en nutidig kontekst med kvinders massive bevægelser på uddannelse og arbejdsmarked, kan Bourdieus forståelse af køn synes som en forældet tænkning omhandlende patriarkalsk kønsdominans, der som minimum trænger til en nuancering. Bourdieu anerkender, at der i takt med strukturelle og institutionelle forandringer også ses forandringer kønnene imellem, og at kvinders øgede adgang til uddannelse og erhverv, udbygningen af en offentlig sektor med børnepasning, udvidede barselsordninger, fleksible arbejdstidsordninger osv. også har betydning for relationerne mellem køn. At kvinder i dag er en del af arbejdsmarkedet og eksempelvis i højere grad end mænd uddanner sig, er imidlertid ikke ensbetydende med, at kvinder hverken valoriseres eller ligestilles. Tværtimod argumenterer Bourdieu for, at der netop i denne udvikling med synlige forandringer skjules konstanter (Bourdieu 1999b:72). Kvinder arbejder således typisk stadig i det, Bourdieu kalder for det ”private rum” med funktioner på arbejdsmarkedet, der passer til funktionerne i hjemmet, og som tillægges mindre værdi. Kvinder har altså typisk stadig ikke autoritet over mænd, idet mænd fortsat dominerer i ”det

offentlige rum og magtens felt samt over produktionen”, ligesom mænd typisk har eneret på at betjene teknisk udstyr (Bourdieu 1999b:120).

Lidt om empiri og metoder – efterrationaliseret

Social- og sundhedshjælperuddannelsen er en del af erhvervsuddannelsessystemet og er delt mellem tre skoleforløb og to praktikforløb på plejehjem. Uddannelsen varer 1 år og 8 måneder. Det overvejende frafald forekommer, når eleverne er i praktik, hvor gøremålene omhandler pleje af (demente) ældre borgere, personlig hygiejne, oprydning m.m., og antallet af mænd der frafalder uddannelsen, er langt større end antallet af kvinder. Som nævnt udgør interviews en del af den indsamlede empiri med informanter, der har gennemført SOSU uddannelsen samt informanter, der har frafaldet denne. Desuden anvendes observationer i forhold til at indfange, hvad der sker, bliver gjort og sagt mellem mennesker i en bestemt institutionel sammenhæng. Fokus har her været (ikke deltagende) deltagelse i arbejdsfunktioner knyttet til beboerne og ved personalemøder i pausesituationer osv., hvor feltnoter er blevet nedfældet med henblik på at indfange situations- beskrivelser, stemninger, ordvekslinger, talemåder m.v. I interviewsituationerne er der ikke blevet spurgt eller set efter betydningen af køn, mens *køn* alligevel er blevet sat i tale hos informanterne som spontane ytringer om kønnede praksisformer, når der (kønsneutralt) er blevet talt om livet som SOSU-elev og livet i almindelighed. På samme måde viser observationerne kønnede praktikker, kønnede arbejdsdelinger, kønnede forventninger og modstillinger. I det indsamlede materiale ses *køn* som en social distinktion i kroppe og som et opdelingsprincip, som en tænkning, en diskurs, og som materialiseret i omgivelserne. Man kan således sige, at implikationen af *køn* har været en form for ubekendt både i forhold til dataindsamlingen som til hele genstandsfeltet omhandlende frafald og fastholdelse af elever i erhvervsuddannelser.

Artiklens ærinde

Via et afsæt fra et materiale omhandlende *frafald og fastholdelse af elever i erhvervsuddannelser* har denne artikel et ærinde i at vise nogle nedslag om, hvorledes kønsbegrebets rolle som struktureringsprincip for tanke og handling også spiller en rolle i forhold til, hvorvidt man gennemfører eller frafalder en SOSU uddannelse. I nedenstående vises der eksempler på, hvorledes køn ses som en social distinktion, der gensidigt opretholdes af begge (sociale) køn, og som indskrevet pr. krop netop fremstår *naturlig*, og hvor mænd og kvinder tilsyneladende er ment til at gøre noget forskelligt. Der ses her klare modstillinger og dikotomier mellem det mandlige og det kvindelige, der opretholdes gensidigt af begge køn. Samtidig viser materialet, at mænd tildeles privilegier og positiv opmærksomhed af deres kvindelige kolleger, mens mænd samtidig domineres af kvinder i det kvindelige rum og patroniseres for at udføre det arbejde, som kvinder udfører. Således udfordres tænkningen om *den maskuline dominans*, der omvendt homologt bliver til en

kvindelig dominans, og hvor kvinder på hjemmebane ved, hvordan kvindeopgaver skal udføres og orkestreres.

Den legitime fysiske styrke og det synlige arbejde

Fra et interview med Kasper, der er 22 år og nyuddannet social- og sundhedshjælper, fortælles det om tiden som elev på SOSU uddannelsen på lokalcenteret og om Kaspers umiddelbare erfaringer med at være mand på en arbejdsplads med mange kvinder, herunder om de forskelle Kasper oplever mellem mandlige og kvindelige SOSU hjælpere. Kasper fortæller bl.a. om den fysiske forskel mellem kønnene, og beretter om en hverdag på lokalcenteret med brugerne, hvor det er en fordel at være mand, og hvor det for erhvervet ville være fordelagtigt med en større mandlig repræsentation.

Det er ikke fordi jeg skal sige, hvem der er det stærkeste og det svageste køn, men vi mænd kan altså tage nogle tungere løft, og nogle tungere opgaver end kvinderne kan, og det er de glade for ... kvinderne ... så derfor synes jeg, det er godt, hvis der kommer flere mænd ind (som SOSU hjælper red.), og jeg tror plejehjemmet kan blive bedre af det, for kvinder er mere udsatte for at få dårlig ryg og sådan nogle ting, eller det kan mænd også få, men derfor er det godt med flere mænd. Vi bliver også tit sat til noget, hvor kvinderne spørger om vi kan ... jeg havde også på et tidspunkt en vejleder, en mand, han tog lidt tungere løft, og han reparerede altid nogle ting, så på den måde er der også forskel.

I ovenstående citat fortælles der om et erhverv, som trods undervisning og med hjælpemidler til bl.a. at løfte brugere, tilsyneladende kan være særdeles krævende at være kvindelig social – og sundhedshjælper. At kunne klare tunge løft som dikotomien til de lette kan således ses som en symbolsk kapitalform, der tillægges værdi og legitimitet i et felt, hvor der med krop skal løftes og støttes, og som overvejende rekrutterer agenter fra sociale klasser, der gennem tid har været afhængige af deres arbejdskraft (Bourdieu 1995:198 og 203). Den fysiske stærke mand har altså biologiske eller ”naturlige” fordele i arbejdet som SOSU-hjælper – en ”fordel”, der samtidig eksplicit her ses som en favorisering uden at det dog tydeligt ekspliciteres. Fra det kabylske samfund beskriver Bourdieu situationer, hvor det kræves, at en mand kan tage affære, og hvor kvinderne efterfølgende kan tage sig af det mere ydmyge arbejde. Det formuleres her, hvordan kvinder er ”henvist til at fare rundt i huset som fluen i vollen, uden at det kan ses udefra, og at hendes arbejde er dømt til at blive usynligt” (Bourdieu 1999b:80) (Bourdieu 1999b:43). Med afsæt i Bourdieus arbejder, værdsættes mænd højere end kvinder som resultat af nedarvede strukturer, hvor mænds forrang er iboende alle former for habitus, og som netop har den særegenhed ikke at fremtræde som sådan (Bourdieu 1998b:14). Det betyder, at favoriseringen foregår med miskendelse og på et forbevidst niveau, hvor manden ikke bare er stærkere men også bedre, en

værdsættelse som igen står i homolog modsætning til kvindens tendens til ”mangelende værdsættelse af egne anstrengelser” (Bourdieu 1995:195).

Mænds valorisering og legitimitet

Det maskulint eftertragtede og værdsatte blandt flertallet af kvinder på lokalcentret italesættes i flere interviews hvor der berettes om den positive opmærksomhed, der møder mænd som kønsmæssigt underrepræsenteret på lokalcentrene, og hvor beboerne (kvinder) eksempelvis distinkt vælger en mandlig SOSU hjælper som bordherre ved måltiderne. En 40-årig mandlig SOSU elev der er i sit sidste praktikforløb fortæller;

Det er jo sådan, at der er mange der godt kan lide mænd ude på plejehjemmet. Jeg har kun en gang oplevet, at der var en kvindelig bruger, som ikke ville have hjælp af mig. Det plejer at være... de kan rigtig godt lide mænd de fleste, og der er mange der spørger, altså de ældre, brugerne, om der ikke skal ansættes nogle flere mænd. Også når der skal laves sådan nogle udflugter og sådan noget, eller dengang der skulle arrangeres sommerfest, det er altid mig der bliver spurgt, om jeg ikke vil med. ”Tommy skal da med”, siger de, og der er også en af beboerne, en dement kvinde, hun kalder mig altid for chefen og spørger ”hvor er ham der chefen”. [Latter] (Tommy)

I *Den Maskuline dominans* beskriver Bourdieu hvorledes mænd på arbejdspladser med mange kvinder, bliver en slags ”pater” i en kvasi-familie, hvor manden arbejds-mæssigt kan være overbebyrdet, men som ædelt varetager sine opgaver og tager ansvar for alt - ubevidst om sin isolation af kvinderne (Bourdieu 1999b:77-81). Med afsæt i eksemplet med Tommy kan man sige, at der her illustreres en symbolsk vold, som miskendt af de implicerede legitimerer det maskuline højere, og hvor kvinder selvekskluderende og domineret af deres egen dominans, helt ubevidst, er med til bringe de mandlige SOSU hjælpere i en position, hvor de opnår anerkendelse. At det maskuline dominerer over det feminine, og at dominansen opretholdes gensidigt, skyldes ikke biologiske forskelle og er ikke givet af naturen, selvom det netop fremtræder således, men knytter sig til historiske og sociale historiske konstruktioner, der har været længe undervejs.

I et interview med Anders, der er nyuddannet SOSU-hjælper, fortælles der om oplevelsen af at være i praktik på lokalcenteret, og i denne forbindelse drejes samtalen ind på det, han betegner som ”forskelle på køn”, eller som registreringen af, at han kontrasterer til sine kvindelige kolleger til dels ”gør noget andet”.

Når det f.eks. er sådan, at vi holder pause, så sætter jeg mig ned, og så siger jeg, at nu er det min tur, og så nogen gange bliver vi afbrudt, så ringer klokken... og så... men så bliver jeg siddende, for jeg har jo også ret til pause, men mine kolleger... de øh, de smider, hvad de har i hænderne og rejser sig op, og

der synes jeg, der er forskel på mænd og kvinder... jeg synes godt nok, at de render meget [kvinderne]

På et spørgsmål om hvilken reaktion det afføder, at Anders insisterer på sin ret til pause, svarer han, at "det accepteres", og at "der ikke er nogen, der siger noget". At "det er min tur", og at man som mand tillader sig at blive siddende, mens kvinderne "render", kan handle om at mænds dominerende position ikke behøver retfærdiggørelse, og at Anders således ikke skal legitimere sit valg, mens hans kvindelige kolleger, som med formodet uddannelsesfremmed baggrund og med begrænset kapitalvolumen, måske altid har "løbet meget", og at de grundet internaliseringen af fælles livsbetingelser i situationen udviser en form for regelmæssighed i deres praktik.

Fra Bourdieus arbejder ses et eksempel på de legitime og modsat homologe arbejdsdelinger, og der fortælles om det tidspunkt, hvor man på Bourdieus hjemegn skulle slagte gris, og som mændene under stor opstandelse med råb og skrig fik indfanget, og med skarpe knive slået ihjel. Når dyret var dødt og lå tilbage i blodpølen, blev der tavshed og mændene satte sig ned for at spille kort, mens kvinderne gik i gang med det beskidte arbejde med parteringen af grisen (Bourdieu 1999b:43-44). Tilbage ved eksemplet med Anders og måden hvorpå køn sætter sig igennem, ses således her en social struktur, der både diskursivt og ikke diskursivt, viser køn som produkt af habitus og som en virksom strukturering af praktikker. Kvinder rejser sig som modstillingen til, at mænd bliver siddende, mens den mandlige kollega fremhæves positivt, når han deltager og ikke påtales, når han udebliver. Tilsyneladende er det godt, når mænd er med og forventeligt, når de mangler.

Fra andre observationer i materialet fremgår det også her en umiddelbar accept af en maskulin orden, der tavs i sin ortodoksi ikke fordrer retfærdiggørelse. Kvinderne haster pligtbefyldende og selvklart af sted med et formodet køns- og klasse-tilhørsforhold, der genkender og anerkender sliddet og de mange gøremål, mens mændene, der er ansat til at deltage i de samme (kønsneutrale) funktioner med perceptioner for opfattelse og baggrund i en "kultur", hvor kvinder "plejer at tage sig af", har tid og *ret* til pausen. Med Bourdieus termer er der tale om en symbolsk magtudøvelse, der er at sammenligne med en symbolsk maskine, der ratificerer dominansen, som den bygger på, og som ikke kan udøves uden medvirken fra dem, der lider under den. Det vil sige, at de kvindelige medarbejders erkendelse af, at de "gør noget", mens deres mandlige kolleger "gør noget andet" og "gør mindre", tilsyneladende *anerkendes* i det som igen kan ses som en *underkendelse* af dem selv (Bourdieu 1999b:22).

Mænds adelskab og den gensidige forventning

Med de ovenstående eksempler antydes det således, at SOSU mænd og kvinders praktikker på lokalcentrene er forskellige, og at disse kommer til udtryk i en kønnet arbejdsdeling, hvor der tilsyneladende formidles strukturer, der falder ud til

mænds fordel. Sagt med andre ord antydes det, at SOSU-erhvervet bidrager til en kønnet orden, selvklart og skjult, som reproduceres og giver konstanter, og hvor kønsopdelingen af arbejdet og fordelingen af aktiviteter bekræfter den maskuline dominans, selvom der er tale om et erhverv, som hovedsageligt rekrutterer kvinder, og hvis arbejdsfunktioner knytter sig til opgaver, der historisk set har tilkommet kvinder. Så langt så godt for den mandlige SOSU-hjælper. Måske. Ifølge Bourdieu kan maskuliniteten betegnes som en form for *adelskab* – et tildelt adelskab med *rettigheder*, som manden via sin orientering mod et erhverv, der indbefatter arbejdsopgaver, det normalt tilkommer kvinder at udføre, kan miste (Bourdieu 1999b:79).

I *Den maskuline dominans* referer Bourdieu til Virginia Woolfs roman *Til Fyret* (Woolf 1927), som eksemplificeringen på en eksemplarisk fremstilling af relationer mellem køn. I den knap 100 år gamle roman fortælles der om manden der anstrenger sig for at være en mand, og som skal leve op til egne og andres forventninger, mens kvinden gør, hvad hun kan, for at træde tilbage og sætte ham i et positivt lys. Mandens sociale skæbne er, at han er mand, en *adelsmand*, der er socialiseret til at være det, og hvis før-bevidste forventninger manifesterer sig i hans krop og styrer ham kropsligt uden tilsyneladende tvang.

Med inkorporeringen i begge køn, omhandlende det traditionelle opdelingsprincip for mandlige og kvindelige funktioner, kan det således være svært som mandlig SOSU elev at gøre rent og tage sig af personlig hygiejne, fordi det er opgaver, der er socialt betegnet som mindre værdige (Bourdieu 1999b:79). Selvom kvindearbejde, ifølge Bourdieu, udført af mænd, tillægges større værdi end kvindearbejde udført af kvinder, så har det en *pris* at udføre opgaver, man har set sin mor udføre, og som man i sin habitus ikke er socialiseret til at udføre, og det er med risiko for symbolsk vold udtrykt ved en nedvurdering af sig selv (Bourdieu 1995:175). Desuden opfattes det typisk på tværs af klasser som værende attraktivt, at mænd eksempelvis har gode uddannelser og god økonomi og ikke blot kan klare fysisk krævende arbejde, et andet eksempel på den symbolske vold som med sin miskendelse får de dominerendes værdier til at fremstå som de mest legitime anerkendt af de dominerede (Bourdieu 1995:199). Som lavt positioneret i forhold til uddannelse og erhverv, må mænd inden for social- og sundhedshjælperområdet således over for begge køn forsvare at udføre arbejdsopgaver, som kun kvinder kan udføre, og som strider mod den sociale klasses restriktive holdning til traditionel arbejdsfordeling (Bourdieu 1995:198 og 203). Manden er på denne måde den herskende, der selv er behersket af sit eget herredømme, og der er fra begge køns side en forestilling om at *gøre det normale* eller et ikke ekspliciteret krav om, hvad en rigtig mand er, et krav kvinderne stiltiende anerkender (Bourdieu 1999b:121).

Den kvindelig dominans i det kvindelige rum med mænd på frihjul

Tilbage ved Bourdieus arbejder omhandlende ”den maskuline dominans” fortælles der om de dikotomiske arbejdsdelinger mellem kønnene, som samtidig bliver

til devalueringen af opgaver udført af kvinder. Opgaver, der udføres af mænd, ses som værende ”ædle og vanskelige”, mens opgaver, udført af kvinder, er ”ubetydelige og umærkelige”. Der gives her eksempler på forskellen mellem kokken og kogekonen eller skrædderen og syersken (Bourdieu 1999b:79). I forhold hertil kan kvinder indenfor SOSU området ses som dobbelt undertrykte idet de både er kvinder og tilmed er ansat i et erhverv, der tillægges ringe værdi. Alligevel fornægter det sig ikke, at kvinder gennem tusinde år har taget sig af funktioner knyttet til det kvindelige rum. I det empiriske materiale observeres distinktionen mellem kønnene i tilgangen til arbejdet på tre lokalcentre som slående. Kvinderne er dygtige. De ved pr. krop, hvad de skal og har i bogstavelig forstand en sikker hånd, hvor de ikke blot synes gode til deres job, men også omvendt homologt synes ”dygtigere” end deres mandlige kolleger. Forskelligheden kommer til udtryk igen og igen gennem kønnenes praktikker og gennem den kropsligt lejrede erfaring, som tydeliggøres i måden, hvorpå en beboer kærtegnes på kinden, eller når en seng skal redes. Genkendeligheden for de kvindelige funktioner får kvinderne til at navigere med en i øjenfaldende lethed, et overblik og en form for (professionel) moderlighed, som står i kontrast til mændenes mere tillærte og instrumentelle tilgang til arbejdet, og mændenes fysiske placering i afstand til kvinderne omkring bordet til mødet eller under pausen kan ses som en fysisk og mental afstand til det, som ikke er mandens og ikke skal være det. På lokalcentrene opleves det desuden, at kvinderne udover deres numerisk suveræne flertal og lethed til arbejdet også ”styrer” afdelingerne suverænt. De er overlegne og fylder på alle måder som de mange over for de få, mens mændene synes en anelse fortabte og resignerede. Fra det kabylske samfund beskrives det, hvordan kvinder der *i praksis* er de dominerende, alligevel forstår at indtage en underkastet position, så manden kan fremstå som den dominerende både for sig selv og for andre (Bourdieu 1999b:51). Dette er ikke tilfældet her. SOSU-hjælperens arbejdsplads ses næsten billedligt som et (indre) rum på kvindens banehalvdel med hjemmefordele, hvor hun trods manglende anerkendelse af det, der ikke er synligt, trods alt ved hvordan et gulv skal vaskes. Her hersker hun.

I nedenstående udskrift fra en observation af et morgenmøde eksemplificeres det hvorledes kvinder med inkorporerede kvindelige praktikker ved hvordan (kvinde) ting skal gøres, og hvorledes deres handlinger i samme bevægelse bliver til en ekskludering af deres mandlige kollega.

Dagens opgaver struktureres og planlægges rutineret af de kvindelige medarbejdere, mens mændene tavse ser til. Effektiviteten i forhold til hvor mange beboeres behov, der på kort tid skal tilgodeses, er imponerende, kvinderne aftaler med Kirsten [SOSU hjælper] ved roret, hvorledes man kan sætte Jenny [beboer] i gang med sin morgenvask, mens Tove [beboer] får iltmaske, inden Hanne [beboer] på stue 42 der ofte bliver aggressiv, skal i bad, osv. osv. Undervejs i planlægningen kommer der hele tiden forslag fra de kvindelige medarbejdere til, hvordan man kan effektivisere yderligere med hensyntagen til den

enkelte beboer. Slutteligt tilføjer Lars [SOSU elev] noget til organiseringen af dagen omhandlende hans egen deltagelse, hvilket hans kvindelige kolleger afviser. De mener ikke, at det er hensigtsmæssigt at gribe det an, som han foreslår det, og han får en bemærkning med på vejen om, at ”vi alle jo helst skal lave lige meget”. Lars er synligt irriteret og prøver igen med sin argumentation, men det fejles af bordet. Mødet afsluttes. Kvinderne rejser sig. Lars bliver siddende for en stund...

I den gensidige forventning synes der at ligge en forventning om, at man ikke rigtig kan forvente noget af en mand, og at han heller ikke forventer det af sig selv. Den illustrerede situation genkendes i det empiriske materiale hvor mænd ”ikke rigtig er med” og hvor mænd, domineret af deres egen dominans, domineres af dominerende kvinder i en form for social orden, der næsten gør kvinden til moderen, der holder øje og skælder ud på manden, der er blevet til barnet.

Fra flere interviews med de mandlige SOSU hjælpere formuleres det også eksplicit at det er en ensom affære ”at være enlig hane i kurven” og at ”det er svært at snakke med kvinder, der har arbejdet sammen i lang tid og som ved, hvordan alting skal gøres”. Således viser det empiriske materiale, at kvinder er på ”forkant”. På forkant med situation, dagsprogram, rækkefølge, organisering, pleje mv., og at der køres løs i et imponerende tempo, der foregår uagtet mandens bidrag. Selvom mænd får ros, når han deltager til trods for, at han ikke gør det så godt som hende, så fornægter oplevelsen af hans tøven og kedsomhed sig ikke. Mænd er tilsyneladende ikke ”kaldet” til SOSU-området, og kvinderne synes ikke at regne en mand, der udfører det arbejde, som de altid selv har udført. I den asymmetriske kønnede relation ses således en struktur, hvor kvinder ved bedst, gør bedst og gør mest, og hvor mænd egentlig kan gøre, hvad der passer dem, mens de til gengæld ikke skal forvente at blive taget med på råd. Det er en struktur med kønnede praksisformer, en traditionel kønnet arbejdsdeling der miskendt reproducerer sig og en kønnet perception for opfattelse, der konstituerer sig som en form for social orden, der næsten synes som givet af naturen. Faktisk synes det på umærkelig vis som om mandens hænder ikke rigtigt passer til at holde om kosten, og med en kropslig modsat hexis forventer hverken hun eller han, at han kan. Manden synes demotiveret, og kvinden er vant til at klare det selv.

Den maskuline (og kvindelige) dominans

Denne artikel omhandler implikationen af køn på en kvindekønnoteret arbejdsplads, der uddanner social- og sundhedshjælpere. Køn er et begreb der hyppigt anvendes, og et begreb der ontologisk synes uenighed om. Enigheden mellem forskellige kønsteoretiske positioner går på, at køn har en betydning, og at kønsbegrebet udtrykker en forskel, som skal ses i forhold til en social relation eller som distinktionen mellem to grupper. Kønsbegrebet som er anvendt i ovenstående knytter sig til Bourdieus arbejder omhandlende køn forstået som et relationelt, socialt og historisk konstrueret begreb. Centralt er her også begrebet symbolsk

vold som karakteriserer et dominansforhold, der i forhold til køn miskendt stiller kvinder i et underlegenhedsforhold. I *Den maskuline dominans* rammesætter Bourdieu med bogens titel en konstatering af asymmetrien mellem køn, og med et forsidebillede af en lille dreng, der tilsyneladende overrasket og anerkendende betragter sit *køn*, mens han tisser i døråbningen, fordi han kan.

Fra det empiriske materiale genkendes det mandlige herredømme som en ”doxa”, der af Bourdieu betegnes som den stærkeste form for legitimitet (Callawaert 1994:23). De få mænd mellem de mange kvinder i et erhverv, der til alle tider har været forbeholdt kvinder, viser en SOSU-uddannelse, der som institution bidrager til en orden, der selvklart men miskendt forfordeler mænd. Desuden ses der klare modstillinger og dikotomier mellem det mandlige/kvindelige, det ydre/indre og det synlige/usynlige, der gensidigt opretholdes af begge køn, og hvor opdelingen mellem arbejdsopgaverne giver manden både pligt og ret til at reparere kørestolen i forhold til kvinden, der anvender kluden. Ikke desto mindre ses der også fund der omvendt homologt udfordrer modstillingerne mellem mænd og kvinder, eksemplificeret ved stor og lille, stærk og svag, og hvor kvinderne kontrasteret ses som hurtigere, dygtigere, og som fysiske kroppe, der er foran den mand, der opleves som bagud og bagved.

Med afsæt i *Den maskuline dominans* domineres kvinder af mænd med forventet samtykke, mens mænd domineres af samme dominans og med forestillingen om forventet opførsel. Denne forestilling deler kvinder. Et centralt tema for dette materiale viser netop gensidige kønnede forventninger, hvor mænd og kvinder har forventninger til sig selv og hinanden, og som kan siges at knytte sig til en form for klassificering, der historisk produceret og påtvunget samtidig knytter an til en social klassesammenfatning i forhold til måder, hvorpå man tænker og perciperer. Mænd har så at sige en ikke-kropslig tilbøjelighed til at arbejde i det kvindelige rum, mens kvinder, som var det i sagens natur, med lethed gør og kan det der skal gøres.

Analysen viser dog samtidig, at den maskuline dominans forstået som en forbevidst og miskendt dominans af kvinden, her er et omvendt dominansforhold hvor kvinder på hjemmebane, i rask trav, i overtal og socialiseret til at tage sig af, dominerer mænd. På denne måde ses manden indenfor SOSU området som den herskende, der samtidig er behersket af forestillingen om den rigtige mand, og som ydermere beherskes af herskende kvinder.

Med blikket rettet mod årsager til frafald på SOSU uddannelsen som bl.a. er nævnt i indledningen, ses et forløb der overvejende rekrutterer kvinder og som udfører opgaver kvinder altid har udført, og som reproducerer en social kønnet orden og struktur der på tværs af sociale klasser gør det uattraktivt at være mandlig SOSU elev. Med andre ord kan køn bruges som et begreb, der ses som virkeligt i forhold til, hvorfor kvinder og mænd orienterer sig mod eller fra en SOSU-hjælperuddannelse, og hvorledes køn manifesterer sig i elevernes levede liv og erfaringer og sætter sig igennem på en arbejdsplads med få mænd og mange kvinder, der udfører typiske kvindelige gøremål.

Ved vejs ende med denne artikel står betydningen af køn tilbage som et fund, der i det empiriske materiale utilsigtet blev fundet og set som værende centralt. Alligevel synes det naivt at tro, at resultaterne om køn spontant har grupperet sig selv og at man som forsker så at sige kønsløst og objektivt iagttager (Bachelard 1976:38). Således har forfatteren til denne artikel til dels et blik der kan siges at være et teoretisk blik og som efter en del års arbejde med Bourdieus tænkning omhandlende dominansforhold, klassificeringer, dikotomier m.m., nemt kan få køn ind i synsfeltet. Samtidig repræsenterer forfatteren det kvindelige køn som et socialt konstrueret køn, der pr krop kan siges at have kønnede perceptioner for opfattelse, og som via sin habitus er indprentet med en kønnet orden. Spørgsmålet er hvad man som (kvindelig) forsker der betragter (mandlige og kvindelige) elever, kan se og ser, og hvor bevidst man som kvinde, med kønnede socialiserede indprentninger kan være bevidst om det man ikke er bevidst om, netop fordi det skjuler sig. I ovenstående analyse er der alligevel givet et bud.

Lene Ingemann Brandt, Adjunkt, Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Ålborg Universitet; lib@socsci.aau.dk.

Noter

- ¹ I Ph.d. afhandlingen fremskrives forskellige tematiseringer, der kan bidrage med viden om *frafald og fastholdelse af elever i erhvervsuddannelser*, og temaet omhandlende implikationen af køn er en del af denne. De 15 interviews er med social- og sundhedshjælperelver (mænd og kvinder), der enten har gennemført uddannelsen eller er frafaldet denne.

Referencer

- Bachelard, G. 1976. *Nejets filosofi*. København: Forlaget Vinten.
- Bourdieu, P. 1979a. *La Distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. 1999b. *Den maskuline dominans*. Viborg: Tiderne skifter.
- Bourdieu, P. 1995. *Distinksjonen*. Oslo: Pax Forlag.
- Bloksgaard L. & S. Brock Faber, 2004. *Køn på arbejde – En kvalitativ undersøgelse af mandlige sygeplejerskers og kvindelige politibetjentes arbejdsliv*, Aalborg Universitetsforlag.
- Brandt, L. I. 2013. *SOSU hjælper uddannelsen den rette hylde? – Et uddannelses sociologisk og livshistorisk perspektiv på frafald og gennemførelse af en erhvervsuddannelse*. Ph.d. afhandling, Forskerskolen i livslang læring, Institut for psykologi og uddannelsesforskning: Roskilde Universitetscenter
- Callewaert, S. & K.A. Petersen, 1994. "Det mandlige herredømme i middelhavskulturen ifølge Pierre Bourdieu", in *Pierre Bourdieu – centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*, red. S. Callewaert, M. Munk, M. Nørholm & K.A. Petersen. 20-48. København: Forlaget Frydenlund.

- Emerek R., & H. Holt. 2008. "Det kønsopdelte arbejdsmarked" in *Lige muligheder – frie valg. Om det kønsopdelte arbejdsmarked gennem et årti*, red. R. Emerekt & H. Holt. 27-65, nr. 08:24. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd.
- Hansen, P.R. 2011. *Autoboys*. Ph.d. afhandling, Københavns Universitet.
- Hutters, C., & M. L. Nielsen & A. Görlich. 2013. *Drenge og piger på ungdomsuddannelserne. Hvad betyder køn for elevernes uddannelsespraksis?* København: Center for Ungdomsforskning.
- Jørgensen, H. C. (red.) 2013. *Drenge og maskuliniteter i ungdomsuddannelserne*. København, Saxo Forlag.
- Kanter, R. M., 1993 (1977a): *Men and Women of the corporation*. New York, BasicBooks.
- Knudsen, Ann-Elisabeth, 2008, *Pæne piger og dumme drenge: hvorfor er der ingen børn der opfører sig som de har hjerner til?* Schøneberg Forlag.
- Krøjer, J. 2003, "Når farmand kommer hjem", in Hjort, K. og S.B. Nielsen (red.), *Mænd og omsorg*, København, Hans Reitzels Forlag.
- Nielsen, S. B. 2004. "Når unge vælger uddannelse og job" in *Unge valg af uddannelse og job – udfordringer og veje til det kønsopdelte arbejdsmarked*, 15-24, Nielsen, S. B. & A.R. Sørensen, Roskilde Universitetscenter.
- Nielsen, S. B. 2005. *Mænd og daginstitutionsarbejdets modernisering*, Ph.d. afhandling, Institut for Uddannelsesforskning, Roskilde Universitet.
- Nørholm, Morten 2005, "Omsorgen, kønnet, og konstruktion – ansatser til en diskussion af køn og omsorgsudøvelse ud fra en pædagogisk sociologisk synsvinkel", in *Pædagogisk Sociologi*, Bryderup, Inge M, (red.), Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.
- Petersen, P. M. 2005. *Fordelinger og fordoblinger*, Ph.d. afhandling, Forlaget PUC.
- Søndergaard, Dorte Marie 2007. *Feministiske tænkere – En tekstsamling*, Forlaget Saxo.
- Thomsen, J. P. 2011. Køn og klasse i undervisningsrummet på danske universiteter, *Dansk Universitetspædagogisk Tidsskrift* 2, 55-64.
- Zlotnik, G, 2004. *De stakkels drenge: Kønsforskelle i barndommen: betydning og konsekvens*, Forlaget: Nielsens.
- Warming, K, 2016. *Mænd i omsorgsfag: En interviewundersøgelse af mænds oplevelser og erfaringer som professionelle i tre kvindedominerede fag*. Ph.d. afhandling, Roskilde Universitets forlag.
- Woolf, V, 2009 (1927). *Til Fyret*. København: Forlaget Rosinante.
- Wyn, J.& P Dwyer. 2000. "New patterns of youth transition in education", *International Social Science Journal* 52, 164, 147-159.